

Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senusi İş Birliği¹

Mustafa ÇABUK

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Muhammed Bin Ali Senusi tarafından kurulan bir tarikat olan Senusilik, Libya başta olmak üzere, Sudan, Tunus, Mısır, Yemen, Hicaz ve Cezayir'de geniş bir kitle tarafından benimsendi. Senusilik bütün mezhep ve tarikatların aynı amaca hizmet ettiğini savunan ve diğer tarikat ve mezhepleri dışlamayan bir anlayışa sahipti. Zaviya teşkilatı üzerinden bir yapılanma gösteren bu tarikatta, Zaviyeler eğitim merkezi, mahkeme, misafirhane, ikmal noktası gibi farklı amaçlarla kullanıldı. Diğer tarikatlardan farklı olarak Senusiler siyasete, ticarete, ziraata, sosyal ve askeri konulara daha çok önem verdiler.

Kuruluşlarından itibaren Avrupalı ülkelerin yayılcı politikalarına karşı çıktılar. İşgalci güçlere karşı cihat ilan ederek silahlarıyla mücadele ettiler. Senusi liderleri Halifelik makamının da etkisiyle Osmanlı Devleti'ne ve padişahlarına hep sadık kaldılar. Buldukları bölgelerde halkı Osmanlı Devleti'ne bağladılar. Emperyalist güçlere karşı Osmanlı Devleti'nin göndermiş olduğu askerlerle silahlı direniş gösterdiler. 1911 Trablusgarp Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı başta olmak üzere Afrika'da dönemin en büyük 3 sömürgeci ülkesi olan Fransa, İtalya ve İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti ile beraber vatanlarını korumak için savaştılar.

Anahtar Kelimeler: Senusilik, Osmanlı, Hilafet, Sömürge, Afrika, Savaş

Senusiism And The Ottoman-Senussi Cooperation In North Africa Against Occupying Powers

Abstract

Senusiism was a sect founded by Muhammad Bin Ali Senussi, was adopted by a large mass in Libya, Sudan, Tunisia, Egypt, Yemen, Hejaz and Algeria. Senusiism had an understanding that all sects and tariqaths served the same goal and did not exclude other sects and tariqaths. In this sect which shows a structure from Zawiyah organization. Zawiyah were used for different purposes such as education center, court, guest house and supply point. Unlike

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 29.01.19/23.03.19

other sects, the Senussians gave more importance to politics, trade, agriculture, social and military issues.

Since their establishment, they have opposed the expansionist policies of European countries. They fought with their weapons by declaring jihad against the occupying forces. The leaders of the Senussiah remained loyal to the Ottoman State and the sultans under the influence of the Caliphate. They tied the people to the Ottoman State in their regions. They showed armed resistance to the imperialist forces with the soldiers sent by the Ottoman State. They fought to protect their homeland with the help of Ottoman State against France, Italy and England, which were the three largest colonial countries of the period, especially in the War of Tripoli in 1911 and First World War.

Keywords: Senusiism, Ottoman, Caliphate, Colonial, Africa, War

Senusilik

Senusilik tarikatının kurucusu Muhammed Bin Ali Senûsi'nin Hz. Hasan'ın soyundan geldiği bilinmektedir. Bu nedenle Seyid olarak anılan Muhammed Bin Ali Senusi, 1788 yılında Cezayir'in Vehran Vilayeti'ne bağlı Müsteganem Kazası'nın el-Vasita Köyü'nde doğdu. Senusi adı, ailenin önceleri yaşadığı Tilimsan şehri çevresindeki Esnus Dağı'ndan gelmekteydi. Bu nedenle zaviyesine es-senusi adını verdiği için tarikat da Senusilik olarak anıldı (El Müeyyed, 2008: 100; Artuç, 2013: 45).

Muhammed Bin Ali Senûsi, ilk eğitimini Müsteganim ve Mazun'da aldıktan sonra Fas'a gidip Karaviyyin Medresesi'nde eğitimine devam etti. 1818-1819 yıllarında Fas'tan ayrılıp Cezayir'e döndü. Fransa'nın Cezayir'i işgali üzerine Tunus, Trablusgarp, Mısır ve Bingazi şehirlerini gezerek Kahire'ye vardı. Burada İslâm âleminin tek çatı altında toplanmasının gerekliliğini anlatan Ali Senusi, Ezher uleması tarafından dışlandı için Mısır'dan Mekke'ye gitti (El Müeyyed, 2008: 100; Artuç, 2013: 45).

Ali Senusi 1837 yılında Mekke'de Ebu Kubeys Dağı üzerinde Senusiyye adını verdiği ilk zaviyesini açtı. Hicaz'da özellikle bedevi Araplar arasında Senusilik hızla yayıldı. Muhammed Bin Ali Senusi bu dönemde Fransa'nın Cezayir işgalini takip ederek Hac için gelen Cezayirli Müslümanları direnişe teşvik etti. Mekke'de Vahhabilerin, çeşitli ulemanın ve şerif ailesinin baskısından bunaldığından 1842 yılında Hicaz'dan ayrılarak Cezayir'e gitmek istedi fakat Fransızlar batı yolunu kapattığından Libya'ya yerleşmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin de desteğiyle 1843 yılında Trablusgarp bölgesinde Senusiye dergâhının ilk zaviyesini Cağbub'ta kurdu (Pritchard,1949: 12-14; Kavas,2011: 49-51). Böylece, Libya merkez olmak üzere Kuzey Afrika'da sosyal, ekonomik, ilmî ve tasavvufî çalışmalarıyla etkili oldu. Çalışmaları bölgenin geleceğine de etki etti (Özköse,2013: 16). 1846 yılında Mekke'ye dönerek 1853 yılına kadar burada kaldı (Pritchard,1949: 17).

Muhammed Bin Ali Senusi, Cezayir ve Fas'ta Ticâniyye, Darkâviyye, Kâdiriyye, Şaziliyye, Cezûliyye, Nâsırıyye ve Habibiyye tarikatlarına intisap etti. Böylece Kuzey Afrika'daki tarikatları tanıyan Muhammed Senusi bu tarikatları Senusilik tarikatında bir araya getirmeyi amaçladı (Özköse,2013: 16). Muhammed Senusî “Es-Selsebilu'l-muayyen fi't-turuki'l-erbain” adlı eserinde, İslam dinine bağlı 40 tarikatın yapısını değerlendirdi. Bu eserde, tek bir hakikatin olduğu, izlenen farklı yollar olsa da tüm tarikatların aynı hakikatin takipçileri olduğunu vurguladı (Turan-Turan,2011: 191). Dört Sünnî mezhep ile tarikat mensupları arasında orta bir yol bulmaya, mezhep ve tarikatları birleştirmeye çalıştı. Bu çalışmalar sonucu Senusilik, mezhep, tarikat, siyaset ve içtimaiye gibi dört unsuru bir araya getiren bir cemiyet haline geldi. Fas'tan Yemen'e kadar geniş bir coğrafyada etkili oldu (Kavas, 2009, c. 36: 536). Senusiliğin yayılmasının en büyük sebebi diğer tarikat ve mezhepleri reddetmemesiydi. Bir kişi kendi tarikatını bırakmadan Senusi olabilirdi. Senusi tarikatına giren biri Maliki veya Şafî olmaya devam edebilirdi. (WO 33/3254, part I) Senusilerde tarikata üye olmak ikna ve kişinin kendi rızasına bağlıydı. Bu yönde güç kullanılmazdı (IOR/L/PS/20/G89, s.5).

Senusilik dini bir kurum olmasının yanı sıra kardeşlik düşüncesine dayalı barışçı, hayır işleri yapan bir organizasyondur (WO 33/3254, s. 21). Senusiler dine önem veren, yaşantının sadeliğini ve hurafelerden uzak durmayı emreden Maliki mezhebine mensup bir tarikatı (Erkal, 1978: 32). Senusilik, tarikat ve eğitim kurumu olmasının yanında, siyasi, iktisadi ve askeri bir teşkilattı. Milyonlarca kişi üzerinde etkiye sahip olan tarikatın mensupları silah, binek hayvanı bulundurmak ve savaşa hazır olmak zorundaydı. Zengin Senusiler, yoksul kardeşlerinin silah ve binek hayvanı ihtiyacını karşılamakla yükümlüydü (Filibeli Ahmet Hilmi, 1325: 46-50). Mısır'ın batısındaki insanlar arasında Senusilere çok büyük saygı vardı. Senusileri genellikle bedeviler korur ve onlar yalnız savaş zamanları silahlanırdı. Senusilerin bedevi kabileler üzerindeki etkisi çok fazla olduğundan bir kabile içerisinde Senusi tarikatından bir kimse olduğu zaman o kabile kendini emniyette hissetmekteydi. Bu nedenle kabileler Senusi tarikatına mensup kişilerle seyahat etmek isterdi (IOR/L/PS/20/G89, s.7; El Müeyyed,2008: 108,114). Diğer tarikatlar genellikle mistisizme önem verip ara sıra siyasete karışırken Senusiler, onların aksine sürekli olarak siyaseti etkilemişlerdi (IOR/L/PS/20/G89, s.6).

Kurulan düzen içerisinde her kabile adam sayısıyla orantılı olarak belli sayıdaki genci, Senusi ordusuna hizmet etmek üzere göndermek zorundaydı. Bu askerler kendi silahını ve mühimmatının bir kısmını getirmek zorundaydı. Bu askerlerin bağlı olduğu kabileler, askerlerin çadırlarını, kullanacakları kapları ve “nafaka” adı verilen yemek pişirip elbise yıkamaktan sorumlu bir hizmetçiyi göndermek zorundaydılar (Cafer el Askeri,2008: 83).

Senusi Zaviyeleri

Senusi zaviyeleri, Akdeniz sahili ve Büyük Sahra'nın güneyindeki bölgelerde yolların bulunduğu güzergâhlarda inşa edildi. Zaviyeler, Kuzey-Güney arasındaki geçiş noktalarında, su kaynakları çevresinde kuruldu. Zaviyeler kurulurken ticaret ve hac yolu güzergâhları dikkate alınır. Tüm zaviyeler Libya'daki ana zaviyenin sıkı denetimi altındaydı. Zaviyeler eğitim merkezi, ikmal noktası ve yolcular için bir konaklama yeri gibiydi. Tarikat üyeleri, kervanlara kılavuzluk, koruma, gibi hizmetler sağlıyorlardı. Mekke'den sahile giden bütün hacıları Senusiler doyururdu (Kavas, 2009, C. 36: 536; IOR/L/PS/20/G89, s.7). Bu işten de önemli bir gelir elde ediyorlardı (WO 33/3254, s.13). Zaviye teşkilatı üzerinden yapılanma sürdüren Senüsilik, kavşak noktalarını, sahil güzergâhını, su kaynaklarını ve ticaret yollarını kontrol altında tutmaya çalıştı. Yaygın zaviye ağı sayesinde zaviyeler arasındaki mesafe ortalama altı saate düştü (Özköse,2013: 19).

Senusiler diğer dervişlerden farklı olarak bir yandan ilim öğrenirken diğer yandan da ziraat ve ticaretle uğraştılar. Her zaviyenin çevresinde tarla, bağ, bahçe ve koyun, keçi, sığır gibi hayvanları vardı. Zaviye çevreleri kısa zamanda genişlemeye müsaitti. Senusi müritleri ve köleler bunları ekip biçerek mahsul elde ederdi. Diğer zaviyelere de mahsulden gönderilir, ürün fazlası sahile götürülüp kumaş, şeker, sabun, çay gibi lazım olan mallarla değişim yapılırdı (El Müeyyed,2008: 105). Mehdi döneminde tüccarların geçtikleri tüm yerleşim yerlerine Senusi zaviyeleri açıldı. Afrika'nın iç kesimlerinden getirilen köleler bu zaviyelerde İslâm dinini öğrendiler. Kölelere aynı zamanda zaviye çevresindeki arazilerde ziraat, ticaret ve el sanatları konularında meslek eğitimi verilerek daha sonra memleketlerine gönderildi. Senusilerin bu faaliyetleri bölgede İslâm'ın yayılmasına büyük katkıda bulundu (Kavas, 2009, c. 36: 531; WO 33/3254, s.4).

Senusi zaviyeleri genellikle ülkelerin en çalışkan insanların ikamet ettiği yerlerde kuruldu. Senusiler zaviyeleri genellikle en verimli arazilere kurarlar ve ülkenin en güzel ve kaliteli ürünlerini yetiştirirlerdi. Senusilerin ana yerleşim yerleri Küfra, Siva ve Cağbub iken Senusiler Doğu Sahra'da ticareti geliştirdiler (IOR/L/PS/20/G89, s.6). Küfra geniş, verimli ve binlerce hurma ağacı olan arazilere sahipti. Senusiler Küfra'da iki zaviye inşa ettiler. İki zaviye arasındaki mesafe 1,5 saat kadardı. Vahalarda su boldu. İnsanlar sebze, limon, portakal, üzüm, kavun, yetiştiriyordu (WO 33/3254, s.14).

Senusi zaviyeleri kuruldukları bölgelerde eğitim merkezi, hastane, aşevi, kale, mahkeme, banka, fakirler evi, konukevi gibi işlevlere sahip birer merkez haline geldi (El Müeyyed,2008: 106-108; Polat, 2015: 201). Zaviyelerde önce ezberle başlayan eğitim daha sonra sarf, nahiv, fıkıh ve diğer

Arapça ilimlerle devam ederdi. Eğitimi tamamlayan öğrencilerden bir kısmı memleketine alim olarak dönerdi. Fakir olan talebelerin ihtiyaçlarını zaviye karşılardı (El Müeyyed, 2008: 103).

Tarikatın yönetim ve eğitim merkezi uzun bir süre, Trablusgarp ve Mısır arasındaki Cağbub oldu. Diğer zaviyelerde görev alacak şeyhler Cağbub'daki zaviyede eğitilirdi. Cağbub'taki merkezde aynı anda 700 öğrenci eğitim görmekteydi (Wherry Vd., 1911: 68). Cağbub bölgesi Senusi şeyhine, Osmanlı Sultanı tarafından bir fermanla verilmişti. Cağbub'ta Senusiler, sulama sistemi ve su depoları kurarak bölge sakinlerini zenginleştirdi (WO 33/3254 part I).

Seyid Muhammed Bin Ali Senusi'nin Cağbub'daki zaviyesinde 8000 ciltlik kütüphanesi vardı. Kitaplar, İslam hukuku, tasavvuf, astronomi, astroloji, tarih, felsefe, tefsir, şiir, içtihat gibi konularda yazılmıştı. Dönem itibarıyla Cağbub'un toplam nüfusu ise 1000 civarındaydı (Pritchard,1949: 17). Senusilerin ikinci lideri Mehdi de babası gibi alim olmakla beraber ilme ve kitaplara önem veren biriydi. Büyük bir kütüphanesi olan şeyhe yeni basılan kitaplar Mısır'da bulunan müritleri tarafından gönderilirdi (El Müeyyed,2008: 101).

Sahil güzergâhı Batılı sömürgeci güçlerinin saldırılarına maruz kalmaya başladığı için tarikat, zaviyelerini daha çok Sahra coğrafyasında kurmaya çalıştı. Bölgedeki diğer tarikatlar faaliyetlerini genellikle şehir merkezlerinde sürdürürken, Senüsiler ihmal edilen Sahra coğrafyasında, köy ve kasabalarda etkinlik gösterdi. Bedevi kabileler arasında güçlenen Senusilik Berka ve Trablusgarp'taki bedevi kabilelerin temsilcisi haline geldi (Özköse,2013: 19). Senusi merkezlerinden uzak olan ülkelerde ve zaviyelerin olmadığı yerlerde de Senusilerin çok büyük bir prestijleri ve siyasi etkileri vardı (IOR/L/PS/20/G89, s.6). Aşağıdaki tabloda farklı yerleşim yerlerindeki Senusi zaviyelerinin sayıları verildi.

Tablo. 1. Senusi Zaviyeleri (Artuç,2013: 52)

Yerleşim Yeri	Zaviye Sayısı
Berka	64
Trablus	20
Fizan	18
Küfra	9
Mısır	47
Afrika Sudanı'nda	19

Tunus	16
Cezayir	1
Arabistan	25

Senusilik, Anadolu, Hicaz, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Orta Afrika ve Sudan'ın kuzey-batısı ile Büyük Sahra'da Tibu ve Tevarık kabileleri arasında yayıldı. Senusilik, Müslüman olan Tibular sayesinde Kuvar (Nijer), Borku, Darfur ve Vaday'a kadar ulaştı (Kavas, 2000: 77-78). Trablus başta olmak üzere Mısır, Sudan, Tunus, Cezayir, Senegal ve Gambiya'da Senusi zaviyeleri kurulurken tarikatın üyesi yaklaşık 5-6 milyona ulaştı. Vaday'daki Müslümanların tamamına yakını Senusi'ydi ve sayıları yaklaşık 3 milyondur. Vaday halkı Osmanlı Devleti'ne de sadıktı (Wherry Vd., 1911: 68; El Müeyyed, 2008: 155). 1838'de Vaday sultanı olan Muhammed Şerif, Mekke'de Muhammed Bin Ali Senusi ile görüşüp Senusilik tarikatına girerek Senusiliğin ülkesinde yayılması için çalıştı. Vaday'ın iki sultanı Senusiliğin yayılması için mücadele etti. Vaday Kuzey Afrika'nın güneyindeki en önemli Senusi merkezi haline geldi. Vaday'ın 3. Sultanı Senusilerin Vaday halkının yöresel olarak tükettiği bir bira olan merissa'yı yasaklaması üzerine Senusi liderine kızdı (IOR/L/PS/20/G89: 3; WO 33/3254: 4). Senusiler vasıtasıyla eskiden ismen Müslüman olan Tevarık kabileleri de tamamen Müslüman oldu. Pek çok siyahî kabile de İslamiyet'i Senusiler vasıtasıyla kabul etti (Filibeli Hilmi, 1325: 51).

Senusilik, pagan kabileler arasında da yayıldı. 1885'te Batı Vaday halkı tamamen pagan iken 1888 yılında hepsi Müslüman oldu. Çad gölü çevresindeki insanlar tamamen Müslüman olurken hepsi Senusilerin etkisi altına girdi (Wherry Vd., 1911: 68). Senusilerin Vaday'a manevi hizmetlerinin yanında maddi olarak da hizmetleri oldu. Senusilerin kurucu lideri Muhammed Bin Ali Senusi Küfra- Vaçanga yolu üzerinde Büşra Kuyusu adlı bir kuyu açtırdı. Senusiler eskiden emniyetsiz olduğu için tüccarlar tarafından kullanılmayan Vaday-Küfra- Bingazi yolunu güvenli hale getirdi. Güvenli hale geldikten sonra Bingazili ve Trabluslu tüccarlar Vaday üzerinden Sudan'a gidip ticaret yapmaya başladı (El Müeyyed, 2008: 154-155).

Evladı Süleyman ve Tevarık kabileleri kendilerini Senusi sayıyorlardı. Cezayir'in kuzeyi, Trablus'un büyük bir kısmı, Bingazi'nin ve güney Trablus'un tamamı ve Fas'tan çok sayıda insan Senusi şeyhini manevi liderleri kabul ediyordu. 1884 yılında Mısır'da Senusilerin 17 zaviyesi vardı. Sudan ile Mısır arasındaki tüm vahalardaki insanlar ve göçebeler ile Tevarık ülkesinin batısındaki insanlar Senusiydi. Tevarık kabileleri Fransa ve Senusiler arasında bölünmüştü. Senusiler, Fransız etkisinde olanlar arasında da aktif olarak çalışıyordu (WO 33/3254, s.8; Pritchard,1949: 18).

Kuzey Kanem'deki Evlad-ı Süleyman kabilesi tamamen Senusilere bağlıydı. Darfur'da 2 zaviye vardı. Bornu ve Sokoto'nun kuzeyinde birkaç zaviye vardı. Senusi lideri bazı yerel Sultanlarla da ilişki içerisindeyken 1902'ye kadar olan dönemde Senusilerin etkisi Batı Afrika'nın tamamında Gine Körfezi'nin kuzeyinde arttı (WO 33/3254, s.9).

Afrika'da vahşi kabilelerden 5 milyon halk, Muhammed Senusi'nin temsilcileri vasıtasıyla Müslüman oldu. Muhammed Senusi hayattayken Fas'tan Yemen'e, Mısır'a, Sudan'a ve Trablusgarp'a kadar 20 milyon nüfus Senusi tarikatını benimsedi. Cezayir'de Senusi ihvan sayısı 200 bine ulaştı. İslam Dünyasının birçok köşesinde Senusilerin ihvanı bulunmaktaydı. Afrika'da Senusilerin etkisi altındaki insan sayısı 40 milyona ulaştı (Filibeli Hilmi, 1325: 51-52) Seyid Muhammed Bin Ali Senusi istediği an 40-50 bin kişiyi toplayabilirdi (Filibeli Hilmi, 1325: 53).

Muhammed Bin Ali Senusi, 1859 yılına gelindiğinde Kuzey Afrika'daki kabileler üzerinde etkili bir kişi haline gelmişti. Senusi zaviyeleri de Arabistan'dan, Yemen'den Fas'a kadar olan bölgede yayıldı (WO 33/3254, part I). Muhammed Bin Ali Senusi 7 Eylül 1859'da Cağbub'ta vefat etti. Ölmeden önce Hicaz, Bingazi, Trablus ve çevresi ile Mısır'ın Batı Çölü'nde zaviyelerin genişletilmesini vasiyet etti (Turan, 2011:193; Polat, 2015: 202).

Seyid Muhammed Mehdi Senusi (1844-1902)

Muhammed Mehdî, babasının 1859'da vefatının ardından tarikatın ikinci lideri oldu. Kendisi Mehdi olarak bilindi fakat kendisi bu unvanı hiç kullanmadı (WO 33/3254: 8). Babasının yolunu izleyen Mehdi Senusi barışçı bir karaktere sahipti. Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'nın diplomatik münasebet kurma isteklerini kabul etmedi. Fransa ve İtalya tarafından Bingazi'deki konsoloslarına gönderilen hediyeleri kabul etmedi. Hediyeleri gönderenleri muhatap almazken, hediyeler, Bingazi'de bulunan vekili Şeyh Abdurrahim Efendi tarafından nazikçe reddedildi (El Müeyyed, 2008: 107; WO 33/3254, part I). Muhammed Mehdî'nin emperyalist güçlerle ilişkileri hep gergin oldu (IOR/L/PS/20/G89: 3).

Muhammed Bin Ali Senusi zamanında Libya'da genişleyen tarikat oğlu Muhammed Mehdî zamanında Büyük Sahra çölünde yayıldı. Vahaların birçoğunda zaviyeler açıldı. Muhammed Mehdî, babasının Afrika'nın kuzeyinde yoğunlaştırdığı hareketi Büyük Sahra bölgesi ve güneyinde yaygınlaştırdı (Kavas, 2009: 536). Fizan'ın tamamında, Kavar'da, Tibesti, Borku, Ennedi, Darfur, Vaday, Kanem, Çad, Azger, Air, Bagirmi, ve hatta Senegal'e kadar Senusilik yayıldı (Pritchard, 1949: 22).

Muhammed Mehdî, Afrika içlerine doğru yayılmayı kendisine amaç edindi. Bu nedenle Senusiliğin merkezini, 1895 yılında Cağbub'tan kendi yanındaki 3000-4000 kişiyle Küfra'ya nakletti (Wherry Vd., 1911: 68-69; WO

33/3254, s.5). Fakat Kanem’de Senusi lideri Afrika’daki en büyük sömürgeci güç olan Fransa’nın tehdidiyle karşı karşıya kaldı. bu dönemde Fransızlar Kongo’dan Vaday yönüne doğru işgallerine devam ediyordu. Bu nedenle Mehdi, 1899 yılında tarikat merkezini, Borku ve Tibesti arasındaki Kiru (Geru)’ya taşıdı. Burası Tibesti Dağları’nın güney batısında küçük bir vahaydı. Taşınmasının en önemli nedeni Fransızların daha iç bölgelere girişlerini engelleyebilmektir. Fransa’nın Kanem’i işgalini Çad Gölü’nün kuzey doğusunu ele geçirmesini engellemeye çalıştı. Kiru’da yaşamaya başlayan Senusi lideri artık kendisinin sömürgeci güçlerden geri çekilme politikasının işlemediğini anladı. Senusiler çekildikçe sömürgeci güçler üzerine geliyordu. Ve Artık onlar için sömürgeci güçlerle savaşmaktan başka yol kalmadı. Senusi lideri 1901 yılında Fransa’ya karşı cihat ilan etti. Cihat çağrısına Senusiler destek verdiler. Senusiler Bingazi’den savaşmak için geldilerse de Bir Allazi zaviyesini Fransızların işgal etmesine engel olamadılar (IOR/L/PS/20/G89: 4; Evans-Pritchard, 1945a: 63; WO 33/3254: 5).

Muhammed Mehdî Senusi 22 Haziran 1902 tarihinde Kirû’da vefat etti(Kavas, 2009: 533). Bazı Senusi taraftarları Mehdi Senusi’nin ölmediğine, kaybolduğuna ve bir gün sömürgeci zalimlerle savaşmak için geri döneceğine inandı. Hatta 1906 yılında Siva’da Mehdi’nin Küfra’ya döndüğü dahi iddia edildi (IOR/L/PS/20/G89 s.4).

Seyid Ahmed Şerif Senusi (1873-1933)

Seyid Muhammed Mehdi Senusi’den sonra Senusilerin lideri olan Seyid Ahmed Senusi 1902-1912 yılları arasında Sahra’da Fransız yayılmacılığına karşı direndi. 1912-18 yıllarında ise Berka’da İtalya ve İngiltere yayılmacılığına karşı savaştı (Pritchard, 1949: 127). Seyid Ahmed Senusi İslam dininin prensiplerine sıkı sıkıya bağlı dindar biriydi. Kararlarını İslam dininin esaslarına göre alır ve taviz vermeden uygulardı (Cafer el Askeri,2008: 81).

Ahmed Şerif Senusi hareketin ana zaviyesini tekrar Küfra’ya taşıdı. Çad’ın iç bölgelerinde Fransa ile mücadele etmeye devam etti. Senûsilik onunla birlikte âdeta yalnız silâhlı mücadele eden bir yapı gibi görünmeye başladı. Sömürgeci güçlere karşı en büyük desteği Osmanlı Devleti’nden aldı. 1912-1913 yıllarında bir Osmanlı askerî birliğinin Senusiler ile birlikte Çad’ın kuzeyindeki Borku bölgesinin merkezi Ayn Kelek’i bir kaza haline getirme girişimleri Trablusgarp Savaşı’ndan dolayı başarısızlıkla sonuçlandı. Buradaki zaviyeyi 27 Kasım 1913’te işgal ordusu işgal edip yıktı (Kavas, 2009: 536).

Osmanlı- Senusi İlişkileri

Osmanlı Devleti’nin Senusi tarikatı ile ilişkilerinin 1843 yılında Muhammed Bin Ali Senusiye verdiği destekle başladığını söylemek mümkündür. Bu tarihten sonra ilişkiler gelişerek devam etti. Sultan Abdülmecit

1856 yılında Muhammed Bin Ali Senusi'yi bir temsilci vasıtasıyla İstanbul'a davet etti (IOR/L/PS/20/G89 s.3). 31 Ekim 1860'ta İstanbul'a gelen Bingazi Zaviyesi şeyhi Ebü'l-Kāsım Muhammed el-İsevî ile Muhammed Mehdi Senusi'ye ferman gönderildi. Abdülaziz tarafından verilen 6 Ekim 1865 tarihli fermanında Hicaz, Trablusgarp ve Bingazi valileri, Senusi tekkelerine ve medreselerine karşı gerekli kolaylıkların sağlanması hususunda uyarıldı (Kavas, 2009: 537; El Müeyyed,2008: 101; WO 33/3254: 4). Osmanlı Devleti kendi topraklarında Senusi şeyhlerin işlerine karışmazken dini işler Berka ve Trablus'ta Senusi zaviye ve vakıflarınca yürütüldü. Türkler bir takım işleri Senusilerle işbirliği içerisinde yürüttü (WO 33/3254: 12).

Osmanlı Devleti, Muhammed Mehdi döneminde Libya, Çad, Nijer, Cezayir ve Tunus'un güney bölgeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Muhammed Mehdi kendi nüfuz bölgelerindeki Müslümanların Halife'ye bağlılıklarını temin etti. Sudan'ın iç kısımlarında Osmanlı Halifesi adına hutbe okuturken her gün sabah namazından sonra bütün zaviyelerde Halife'nin sıhhati ve muvaffakiyeti için dua ettirirdi. Muhammed Mehdi kendisini ziyarete gelen insanlara daima Emirü'l-Müminine ve Osmanlı Devleti'ne itaat, muhabbet ve hürmetten ayrılmalarını tavsiye ederdi. Muhammed Mehdi Senusi, Çağbüb'dan ayrılırken bütün zaviye şeyhlerinden Osmanlı Devleti'ne itaate devam etmelerini istedi (Kavas, 2009: 532; El Müeyyed,2008: 106-107).

Sultan II. Abdülhamit, Senusi tarikatına ilgi gösterirken onlara iyilik ve lütufta bulunarak onları gözettiler. Senusilerin işlerine müdahale etmezken onlara İstanbul'dan pahalı hediyeler gönderdi. Bu yolla Senusilere Osmanlı padişahları için önemli oldukları gösterildi (WO 33/3254, s.5; IOR/L/PS/20/G89: 5). Sultan II. Abdülhamit tarafından Senusi şeyhlerine zaman zaman nişanlar ve unvanlar verildi. Ahmed Şerîf Senusi'ye vezir rütbesi ve birinci rütbeden Mecidi nişanı, Muhammed İdris Senusi'ye Rumeli Beylerbeyliği payesi, rütbe-i Osmanî nişanı verildi. Seyid Ali el-Hattâb ve Seyid Muhammed Hilâl'e de Rumeli Beylerbeyliği payesi ve birinci rütbeden Mecîdî nişanı verildi (Kavas, 2009: 537). Osmanlı Devleti Senusi ailesiyle olan şahsi ilişkilere de önem vermekteydi. Senusi ailesinden Seyid Muhammed İdris ve maiyetininin 11 Haziran 1914 tarihindeki hac yolculuğu nedeniyle Osmanlı yönetimi yol üzerindeki valilerden özel olarak ilgilenmelerini istedi. Bunun yanı sıra Seyid İdris'e bir yataklı vagon tahsis edilmesi için talimat verildi. Heyetin 23.000 kuruşluk masrafını da Osmanlı Devleti ödedi (DH. ŞFR. 41/248/1; Polat, 2015: 204).

Sultan II. Abdülhamit, işgaller karşısında Padişah uzak topraklarına asker göndermek imkânına sahip olmadığından bölgedeki mahalli güç dengelerini dikkatli bir şekilde takip ederek onlarla ilişkiler kurmaya başladı. bu amaçla Sadık el-Müeyyed'i iki defa Senusilerin lideri Muhammed Mehdi'ye gönderdi. Amacı, Senusi Şeyhini ve bölgeyi hem himayesi altında tutmak ve

hem de bölgede gözü olan Avrupalı devletlere karşı işbirliği yapmaktı (El-Müeyyed, 2008: XI-XII) Sultan Abdülhamit 1895’de Sadık Bey’i hediyelerle birlikte Küfra’ye gönderdi. Padişah aynı zamanda elçisi vasıtasıyla Senusi liderini Avrupalı sömürge güçlerin Kongo’dan Senusilerin elindeki topraklara doğru ilerlediği yönünde de uyardı (WO 33/3254, s.5). Abdülhamit, Sadık el-Müeyyed’i bu gibi amaçlarla Habeş imparatoru II. Menelik’e de gönderdi (El-Müeyyed, 2008: XI-XII). Sadık el Müeyyed, Cağbûb’dan İstanbul’a döndüğünde sultana bir rapor sundu. Raporda Seyid Mehdi’nin Osmanlı devletine bağlı olduğunu, Mehdi sayesinde bedevi kabilelerin ve Afrika halkının Osmanlı devletine bağlandığını, devletin onlara yalnız silah ve cephane verdiği takdirde tek bir kişi kalmayınca kadar Osmanlı Devleti için canlarını feda edeceklerini yazdı (El Müeyyed, 2008:192-193). Sadık El Müeyyed, Senusilerin yabancıların gizli niyetlerini ve memleketlerine göz diktiklerini bildiklerinden onlara asla meyletmediklerini, o zamana kadar Senusi liderinin yanına hiçbir yabancıyı gidemediğini, Bu nedenle Avrupalılar tarafından hakkında yazılanların ve tarikat mensuplarına isnat edilen suçlamaların iftira olduğunu yazdı (El Müeyyed,2008: 107). 19 Ekim 1890 tarihli Osmanlı belgesinde İtalya ve Fransa’nın barışçı görünmekle beraber Afrika’daki Osmanlı topraklarına göz diktikleri bildirilmekteydi. Yine bu sömürgeci güçlere karşı dikkatli olunması gerektiği ve lazım gelen tedbirlerin alınması istenmekteydi (Y. PRK. EŞA. 12/22/1).

Emperyalist güçlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı Sultan II. Abdülhamit bazı tedbirler aldı. Libya’nın İstanbul ile olan telgraf haberleşmesi, önce İtalya üzerinden. İstanbul ile Libya’nın doğrudan bağlantısı 4 Ocak 1906’da Derne-Keleş arasında Alman Simens Halske fabrikalarının teknik desteğiyle kurulan telgraf tesisleri vasıtasıyla gerçekleştirildi. Padişah iyi yetişmiş çok sayıda subayı Libya’ya gönderdi. Trablusgarp’ta 17 Ocak 1892 tarihli bir emirle Hamidiye Alayları kurulmaya başlandı. Hamidiye Alayları’nın, kabileler arasından Şeyh Senusi’nin öncülüğünde kurulmasına karar verildi (Artuç, 2013: 61-65; Yazıcı, 1994: 83-84). Sultan II. Abdülhamit Kahire’de Kuran-ı Kerim bastırılıp Senusilere gönderilmesini emretti (WO 33/3254, :4). 14 Eylül 1884 tarihinde Senusilerin Bingazi Vilâyeti sınırları içindeki elli kadar zaviyesine dağıtılmak üzere 250 mushaf satın alınıp gönderildi. Daha sonra Mushafların sayısı artırıldı. Muhammed Mehdî 1886’da II. Abdülhamit’e bir mektup göndererek Osmanlı Devleti’ne bağlılığını bildirdi. 1891 yılında Bingazi’deki Senusi Zaviyesindeki Ebü’l-Kâsım Muhammed el-Îsevî’ye 1000 kuruş, Derne Zaviyesi’ndeki Şeyh Miftâh Efendi’ye 500 kuruş maaş bağlandı (Kavas, 2009: 532).

Kuzey Afrika’da Osmanlı Senusi iş birliği her iki tarafın da yararına oldu. Osmanlı Devleti, Senusi kuvvetleri sayesinde bölgede etkili bir direniş hareketi organize etti. Senusiler sayesinde Osmanlı birliklerinin savunma gücü

arttı. Senusiler de Osmanlı düzenli birliklerinin verdiği eğitim sayesinde, Osmanlı Devleti bölgeyi terk ettikten sonra bile uzun yıllar İtalyan ordusuna karşı direnme usullerini öğrendiler (Kavas, 2011: 49).

Senusilerin Sömürgeci Güçlere Karşı Mücadelesi

Senusilik, emperyalizme karşı mücadele etmeyi, vatanlarını savunmayı amaçlayan bir tarikattı. Senusilerin amacı kabileleri cehalet ve gafletten kurtararak maddi ve manevi menfaatlerini temin edip gelişmelerini sağlayarak Avrupalı sömürgeci güçlerin Arabistan Yarımadası ve Afrika'da Müslümanları kendi yanına çekerek kullanmasını, esir etmesini onların inançlarını bozmasını önlemektir (Artuç, 2013: 4; El Müeyyed,2008: 113). Trablusgarp ve Bingazi bölgesinin halkında yabancı ülkelere karşı genel olarak nefret vardı. Bölge halkı dinine çok bağlıydı. Saldırgan tutum ve davranışlara karşı hiç tahammülleri yoktu. Memleketlerine saldıran düşmana karşı iyi savaşırlar ve kolay kolay boyun eğmezlerdi. Senusi lideri Muhammed Mehdi'nin irşadı sayesinde Afrika'nın kuzeyinin bütün ahalisi bir İslam birliği düşüncesine sahip oldu. Afrika'yı sömürgeleştirmeye çalışan Fransa, İtalya, İngiltere ve İspanya bu nedenle telaşa kapılıyorlardı. Bu ülkeler yaptıkları yayınlarla Seyid Mehdi'yi kötü göstermeye çalışıyorlardı (El Müeyyed, 2008: 193-194). Senusiler, Kuzey Afrika, Sudan ve Sahra'ya Hıristiyanları sokmamak için mücadele ettiler. Sahra'da Fransız etkisinin uzun süre hissedilmemesinin ve Fransızlar tarafından birinci derecede tehlikeli sayılmalarının nedeni de buydu (Turan –Turan, 2011:193).

Kuzey Afrika kabileleri Senusilerin önderliğinde vatanlarını korumak ve emperyalist güçlerin kendilerini köle yapmasını ve hayvan gibi muamelede bulunmasını engellemek için zor şartlar altında savaştılar. Hiçbir modern silaha ve savaş teçhizatına sahip değillerdi. Yaralandıkları zaman kendilerine bakacak doktorları yoktu. Çoğu zaman yiyecek bulamıyorlardı. Osmanlı ordusuna ait son birlikler de çekilince Senusilerin ve bölgedeki mücahitlerin tek gelirleri düşman ordusundan elde ettikleri silah, gıda ve mühimmattan oluşan ganimetlerdi (Cafer el Askeri,2008: 55). Seyid Ahmed Senusi döneminde Senusiler, Kuzeyden gelen İtalyan saldırıları ile mücadele ederken biryandan da 1915 yılında Mısır üzerinden gelen İngilizlerle ve Sahra'dan kuzeye ilerleyen Fransızlarla savaştı (Kavas, 2011: 55).

Senusilerin işgalci güçlere karşı savaşları da savunmaya yönelikti. Sömürgeci güçlerin saldırıları kendilerini savaşmaya mecbur etti. Senusi şeyhleri saldırıdan ziyade savunma pozisyonundaydı. Her zaman barış yapmak isteyen Senusilerin genel politikası saldırıdan uzak durmaktı (IOR/L/PS/20/G89: 5). Senusi lideri Mehdi Fransız saldırıları Çad Gölü'nün kuzey ayağına ulaşana kadar çatışmalardan uzak durdu. Barışa önem verdiği için bölgede tarafsızlığını korudu (WO 33/3254: 11). Senusi lideri Kahire'ye gönderdiği Mayıs 1911 tarihli mektupta Kuzey Afrika'da İngiltere ve

Fransa'nın izlediği politikayı karşılaştırarak Fransa'yı eleştirdi ve kendisinin yabancı güçlerle barış yapmayı arzuladığını ve düşmanlıktan kaçınmak istediğini bildirdi (IOR/L/PS/20/G89: 10).

Senusi-Fransa Mücadelesi

Senusilerin kurucusu Muhammed Bin Ali Senusi memleketi Cezayir'in Fransa tarafından işgalini Mekke'den takip ederek Hac için Mekke'ye gelen Cezayirliileri işgale karşı direnmeye teşvik etti. Bu faaliyetler Fransız ajanlarca takip edildi (Kavas, 2011: 50-51). Muhammed Bin Ali Senusi'den sonra yerine geçen Senusi liderleri de Fransa ve diğer Avrupalı sömürgeci güçlerle mücadeleye devam ettiler. Mehdi Senusi Büyük Sahra çölünde yaşanabilen vahaların pek çoğunda zaviyeler açtı. Senusiliğin yayılması Afrika'daki en büyük sömürgeci güç olan Fransızları rahatsız etti. Senusilere karşı ilk emperyalist saldırı önce Fransızlardan gelirken bu saldırıları ardından İtalyan ve en sonunda İngiliz saldırıları takip etti. Muhammed Mehdi döneminde Fransız işgalci güçlerine karşı Afrika'nın kuzey ve iç kesimlerinde büyük bir mücadele başlatıldı (Pritchard, 1949: 22). Senusiler sömürgeciliğe karşı uzun bir cihat dönemi başlattı. Tarikat özellikle Sudan, Berka, Fizan, Mısır, Tunus, Orta Afrika, Çad, Sahra, Vaday ve Ennedi'de hakim konuma geldi. Fransızlar 1902'de Vaday ve Ennedi bölgelerine girene kadar tarikat, Orta Afrika'nın tek hakim unsuru oldu. Muhammed Mehdi, Orta Afrika'da sömürge faaliyetlerine başlayan Fransızlara karşı 1902 yılında gerçekleşen vefatına kadar cihat etti. Emperyalist saldırılar karşısında Sahra halklarının bağımsızlıklarına önderlik etti. Fransız işgal güçlerinin ilerleyişini durdurup onlara uzun yıllar ağır kayıplar verdirdi (Özköse, 2013: 23). Fransızlara karşı başlatılan bu bağımsızlık mücadelesinde Senusi direnişçilerine en büyük desteği Osmanlı Halifesi verdi. Senusiler, Fransa ile mücadele için Osmanlı Devleti ile işbirliği yaptılar. Nijer ve Çad'ın iç bölgelerindeki mahalli yöneticiler Senusiler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne tabi oldu. Sahra'nın doğusundaki Tibuların tamamı Osmanlı tebası oldu (Kavas, 2011: 54-55; Özköse, 2013: 23).

Fransa ve İngiltere 1898-1899 yılında merkezi Afrika'nın kendi aralarında sömürge olarak paylaşımında anlaştı. 1899'da Muhammed Mehdi Kiru'ya taşındı. Borku ve Tibesti arasında Fransa'ya karşı direnişi organize etti. (Pritchard, 1949: 22). Kanem'de Senusilerin lideri olan Süleyman El Barani Evlad-ı Süleyman, Zuvaya, Macabra, Tibu ve Tevarık kabileleri arasından topladığı elemanlarla Fransızların Afrika merkezine yayılmasını engellemeye çalıştı (Pritchard, 1949: 22). Bu kabilelerden Tevarık ve Tibu kabileleri cesur insanlardan oluşurken Tevarıklar düşmandan asla kaçmazlardı. Saldırdıkları zaman ya kendileri mahvolur ya da düşmanı mahvederlerdi. Fakat bu kabilelerin silahları ok, yay, kılıç ve mızraktan ibaretti (El Müeyyed,2008: 118-120).

1901 yılında Muhammed Mehdi Senusi, Kanem’de Şeyh Ahmet Bagarmi başkanlığında bir zaviye kurdu. Evlad-ı Süleyman kabilesi bu durumdan memnun oldu ve kendi çocuklarını eğitim için bu zaviyeye gönderdi. Kanem’in siyah yerlileri ise bu durumdan rahatsız oldu. Bagarmi’deki Fransızlara haber göndererek Senusilerin Kanem’deki zaviyeyi silah ve cephane ile doldurduğunu ve Fransızları Bagarmi’den çıkarmak istediklerini söylediler. Fransız subaylar komutasında 450 siyahîden oluşan askerle Kanem’e saldırdı.(WO 33/3254: 16) Fransızlar 1901 yılı son baharında Kanem’in Çad Gölü sınırından Evlad-ı Süleyman kabilesinin yurtlarına doğru saldırıya geçti. Bu gelişmeler üzerine Senusi lideri Mehdi Fransızlarla ilk çarpışmanın başlamasının kaçınılmaz olduğunu gördü. Kanem’de Fransızlara karşı cihat ilan ederek diğer bölgelerdeki Müslümanları da savaşa davet etti. Senusilerin etkili olduğu Trablus, Bingazi ve Vaday’dan Senusi taraftarları bu cihat çağrısına olumlu yanıt verdi. Çad Gölü bölgesindeki Senusilerin cihat ilanına Trablus bölgesindeki Senusilerin etkisi sınırlı kaldı. Bunun nedeni ise yolların olmaması ve mesafenin uzak olmasıydı (WO 33/3254:7- 9). Kanem’deki Senusi zaviyesinin lideri Şeyh El Barrani liderliğinde bir askeri birlik oluşturuldu. 1901 Kasım ayı ile 1902 yılı Ocak ayı arasında bölgede çatışmalar oldu. Kanem’de Fransızlarla Senusi kuvvetleri arasında 3 çatışma oldu. Biri 1901 yılı eylül ayında diğeri 1901 yılı aralık ayında, sonuncusu da 1902 yılı ocak ayında oldu. İlk 2 savaşta sonuç alınamadı fakat 3. savaşı Fransızlar kazandı (WO 33/3254: 7).

19 Ocak 1902 de Fransızlar yanlarında 3 top olduğu halde saldırarak Kanem’i işgal edip Kanem’deki Senusi zaviyesini talan ettiler (WO 33/3254, s.17; Pritchard, 1949: 22). Fransızların 1902 yılında Kanem’de Senusilere saldırması üzerine Padişah II. Abdülhamit, Fransızlara karşı gerekli tedbirlerin alınmasını emretti (Engin, 2007:147).

Bölgede 1902-1905 yılları arasında gerçekleşen Fransız işgal faaliyetleri karşısında Müslümanlar parçalanmış durumdaydı. Darfur Sultanı ile Senusilerin ilişkileri iyi değildi. Darfur Sultanı Ali Dinar’ın Vaday Sultanı ile de ilişkileri kötü olmakla beraber iki ülke arasındaki sınır, ticarete kapatılmıştı (WO 33/3254:15).

Senusiler bölgede Afrika’yı işgale çalışan güçlere karşı kabileleri, yerel liderleri, mahalli sultanları barıştırmaya ve birleştirmeye çalıştılar. Böylece Fransızlara karşı ortak bir savunma cephesi kurmaya çalıştılar. Vaday’da isyan eden Aghidlerle Sultan El Gazali’yi barıştırmaya çalıştılar (WO 33/3254, s.8). Senusiler bölgede Fransa’ya karşı Vaday ve Darfur sultanlarını birleştirmek için ellerinden geleni yaptılar. Senusi lideri bu iki sultanı ikna edip aralarındaki karşılıklı düşmanlığı sona erdirmeye ve kendilerini kuşatan ve yok etmeye çalışan Hristiyan kuvvetlere karşı ortak bir savunma cephesi kurmaya çalıştı (WO 33/3254, s.21). Kanem’de Fransızlara karşı ortak bir cephe oluşturmak

için Senusiler Evladı Süleyman kabileleri ile Tevarikler arasındaki kan davasını sonlandırmaya ve bu kabileleri barıştırmaya çalıştı (WO 33/3254: 7).

Senusilerin Askeri Gücü

Çad Gölü çevresindeki veya Vaday'daki savaşlarda Senusilerin kuvveti kendi birlikleri ile Tibu vahalarında ikamet eden insanlar, Evlad-ı Süleyman Kabilesi ve Vaday ordusuna dayanıyordu. Senusilerin kullanabileceği kendine ait 8000 atlı veya develi adamı olduğu tahmin ediliyordu. Ancak bu insanların askeri eğitimi yoktu (WO 33/3254: 9). Vaday ordusu feodal toplama sisteminden oluşuyordu. Her birlik aynı zamanda kendi kabile liderinin komutasındaydı. Vaday ordusunun kabilelerden oluşan 10.000-12.000 arasında bir insan gücü olduğu tahmin ediliyordu (WO 33/3254: 10). Senusilere gelen ateşli silahlar ve cephanenin önemli bir kısmı Türklerin kontrolünde olan Derne ve Tobruk limanlarından aktarılıyordu. Senusiler, İskenderiye'den de kaçak olarak silah getiriyordu. 1898 yılında 1500'den fazla tüfek 6 ay gibi bir sürede Türk limanı Berka'dan ülkeye girdi. Bunlardan Gras ve Snider tüfekler ülkenin içlerine gönderildi. Vaday ülkesine 1899 yılı boyunca Vinçester ve Martini-Henri tüfekleri için 180.000 fişek, kovan ve 800 tüfek ithal edildi. Buna rağmen Vaday ve Senusilerin cephaneleri azdı ve modern topları yoktu. Senusiler 1901 yılında İskenderiye'den kaçak yollarla 7000'den fazla eski model tüfek temin etti. Osmanlı Devleti ise Senusilere düzenli olarak Martini-Henry marka tüfekleri gönderiyordu. 1902 Haziran ayında 500 tüfek gönderildi (WO 33/3254:10).

Borku, Tibesti ve Vaday arasında birincisi Abeşa-Borku-Murzuk yolu, ikincisi ise Abeşa-Vaçanga- Küfra- Bingazi yolu olmak üzere iki önemli yol vardı. İkinci yol az bilinmesine rağmen Vaday ve Darfur'a silahların getirildiği yoldu. Silahların hemen hemen hepsi İstanbul'dan getirilip Tobruk veya Bingazi'de karaya çıkarılıp oradan da Küfra'ya getiriliyordu. Bu silahları Senusiler taşıyordu. Senusiler Pan-İslamcı düşüncelerinin yanı sıra bu işten iyi para da kazanıyordu. Dönem itibarıyla Abeşa'da bir tüfek 2 köleden veya 2 deveden daha değerliydi (WO 33/3254: 21). Vadaylılar Avrupalı sömürgeci güçlere karşı ülkelerini savunmak için modern silahlar edinmeyi istiyorlardı. Fakat silahların ithalatını gerçekleştiremediler (El Müeyyed, 2008: 158).

Büyük Sahra'da sömürgeci güçlerin tehdidi nedeniyle Osmanlı Devleti, Senusilerin desteğiyle Çad ve Nijer'in kuzey bölgelerini Trablusgarp Vilâyetinin Fizan Sancağı'na bağlı birer kaza haline getirdi. Osmanlı Devleti Çad'ın tamamını işgalcilere karşı korumaya çalıştı. Sahra bölgesinde Senusiler Osmanlı Devleti'nin de yardımıyla Fransızlarla 10 yıla yakın mücadelesini sürdürdü (Kavas, 2009: 533).

Seyid Ahmet Senusi'nin Fransa İle Mücadelesi

30 Mayıs 1902'de Muhammed Mehdi vefat edince Seyid Ahmed Senusi Kanem yolundaki El Kelek'e bir zaviye inşa ederek Küfra'ya çekildi. El Kelek, Küfra'den daha verimli topraklara sahipti ve daha çok suyu vardı. Kiru ile El Kelek arasında Tibu kabilesi yaşıyordu. Fransızlar, Mehdi'nin 1902 Mayıs başlarında vefatı üzerine durumdan istifade ederek Vaday istikametinde işgal girişiminde bulundular fakat başarısız oldular. Senusiler, Mehdi vefat ettikten sonra Muhammed Ogeila liderliğinde Fransızları Kanem'den çıkarmak için 600 kişilik bir ordu kurdu. Bu ordu 1902 Aralık ayında mağlup olurken sadece 6 kişi kurtulabildi (Artuç, 2013: 61; WO 33/3254: 17).

31 Mayıs 1903 tarihli Osmanlı kayıtları, Fransız saldırısı nedeniyle 3 şeyh ve çok sayıda insanın hayatını kaybettiğini ve kabile reisinin esir düştüğünü bildiriyordu. Aynı kayıtlar, Senusi şeyhinin saldırılar nedeniyle bir yıl önce Bingazi'ye bağlı Küfra'ya çekildiğini bildirirken Senusilerin Fransızların bölgedeki işgaline engel olduğunu da içeriyordu. Osmanlı Padişahı gelişmeler karşısında gerekli tedbirlerin alınmasını emretti (Engin, 2007:150). Ahmed Senusi Osmanlı yetkililerinin de yardımıyla Fizan, Çad, Nijer ve Tevarık bölgelerinde Fransızlara karşı çarpıştı (Kavas,2011: 63).

Seyid Ahmed liderliğindeki Senusiler daha önce Vaday sultanına sınırı geçmediği sürece Fransızlarla savaşmamalarını tavsiye etti. Ancak sınırı geçecek olurlarsa tüm güçleriyle savaşmalarını ve bir karış toprak vermemelerini tavsiye etti. Vaday sultanı Fransız saldırıları karşısında Senusilerden yardım istedi. Senusi lideri de zaviyelerine mektup yazarak Fransızlara karşı Vaday'a yardım etmelerini istedi. Vaday sultanı bu esnada ordusu için lazım olan silahları satın almaya çalışıyordu. Senusi lideri ise Kiru, Kanem, Küfra, ve diğer zaviyelere Libya çölündeki Fransızlara karşı cihat için hazırlıklı olmalarını bildirdi (WO 33/3254: 17).

Dindar ve barışçı olan Senusilerin Fransa'ya olan düşmanlıklarının iki nedeni vardı. Bunlardan birincisi Fransızların Kanem'de Senusilerin etkisini ve yayılmasını durdurmasıydı. İkincisi ise Fransızların Senusilerin bölgedeki ticaretlerini engellemesiydi (WO 33/3254: 21).

Fransızların Borku, Vaday yönündeki işgal hareketi Senusilerin bu bölgedeki etkinliğini ve kabileler üzerindeki etkisini azalttı.1904 yılında İngiltere ve Fransa arasında bir antlaşma yapıldı. Antlaşma sonucu bölgede daha rahat hareket eden Fransa, 1906 yılı Haziran ve Temmuz aylarında 3 koldan operasyon başlattı. Güneydoğudan yaptıkları operasyona karşı Vadaylılar Fransa'ya karşı direndi. İlk çatışmayı Fransızlar kaybetti fakat ikinciyi kazandı. Doğudan yapılan operasyon ise Bahr El Gazal'ın üst taraflarında bulunan Teda'a karşı yapıldı. Teda'ı takip eden Fransız kuvvetleri Van(Voun) vahasını ve Faya'daki küçük bir Senusi zaviyesini işgal etti. Kuzeyden yapılan saldırılara karşı Hoggar Tevarıkları bazı önemli saldırılar gerçekleştirdilerse de Fransızlar önemli bir vaha olan Bilma'yı işgal etti (WO

33/3254: 19). Fransızlar, Küfra ile Veta arasındaki kervan yolunu ele geçirirken dokuz Arap tüccar öldürüldü. 1907 yılı yaz aylarında Vaday lideri Akid Jarma Sumayin şehit edildi.

Bilma'nın işgalinden sonra düzenli Fransız birlikleri sayı olarak az oldukları için saldırıları durdurdu. Fransa 1907 yılında Çad Çari bölgesindeki kuvvetlerini artırırken taburlardaki asker sayısını 150 den 250'ye çıkardı. Fransızlar 56'sı resmi görevde olmayan subay olmak üzere 76 subay, 1693 yerli asker ile toplam kuvvetleri 1769'a çıkardı. Fransız subayların kontrolündeki yerlilerden küçük develi gruplar oluşturuldu. Böylece Fransa kendisine tabi yerlilerden oluşturulan birliklerle bölgede operasyonlar yapmaya devam etti. Fransa bu yolla bölgede etkinliğini ve yerliler arasında prestijini artırmaya çalıştı. Ain Galakka'yı işgal eden Fransız birliği 3 Fransız subay, 15 yerli atlı, 76 nişancı ve 150 adet yerel kabileden tüfekli yardımcılarından oluşuyordu (WO 33/3254: 20).

1907 yılında Fransa, Ain Kelek'i işgal edip Senusilerin Sahra temsilcisi olan Seyid Muhammed Barrani'yi şehit etti. Fransızlar 1909'da Abaşe'yi ve Vaday'ı işgal etti. Fransa 1913-14 yıllarında Tibesti, Borku, Vacanga, Ennedi'yi işgal ederken İtalyanlar da Trablus'tan Fizan'a kadar olan bölgeyi işgal etti. Senusiler Sudan'da Fransa ile savaşırken İtalyanlar da Trablusgarp'ta Türklere savaş açtı (Pritchard, 1949: 128).

Ahmed Şerif Senusi, Vadây sultanı ile birlikte Fransızlara karşı mücadele etti. Fransızların 1906-1907 yıllarında Kavar, Bilma, Ayn Kelek'teki saldırıları Senusilerin Vaday'daki etkinliğini azalttı (Azamat, 2009: 527). 1908 yılına gelindiğinde Senusilerin etkisi altındaki ülkelere müdahale eden ve işlerine karışan tek ülke Fransa'ydı. Senusiler Tunus'ta Cezayir'de Fransa işgaline karşı kendi taraftarlarını etkili bir şekilde harekete geçirdi. Senusiler tüm kuzey Afrika'da isyanlarla Fransızlara zarar verebilecek kapasiteye sahipti (WO 33/3254, s.11).

Seyid Ahmed Senusi'nin teşebbüsleri ve Osmanlı Devleti'nin yardımıyla Kufra Kaymakamı'nın liderliğinde Borku'da düzenli bir askeri birlik oluşturuldu. İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarp'a çıkartma yaptığı sıralarda Senusi lideri güneyde Fransızlara karşı Ennedi'nin kontrolünü ele geçirmek için savaşıyordu. Aynı zamanda Senusi lideri Osmanlı subayları ve Enver Paşa ile de sıkı bir işbirliği içerisinde Trablus'taki gelişmeleri takip ediyordu Seyid Ahmed Senusi, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgal edilmeye başlanması üzerine Fransızlara karşı dokuz yıldır sürdürdüğü mücadelenin ardından İtalyanlarla mücadele etmeye başladı (Azamat, 2009: 527; Moreau, 2011: 79).

Fransa bu esnada Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'taki dinî liderlerle ve bölgedeki Osmanlı varlığı ve nüfuzu ile ilgili istihbarat amaçlı geziler organize etmekteydi. Bu amaçla 1912 yılında müsteşriklerden oluşan bir casus ekibini 60

bin frank ile birlikte bölgeye gönderdi. Bu istihbarat ekibi, Osmanlı Devleti hakkında istihbarat topladığı gibi Senusilerin Osmanlı Devleti'ne ve Padişaha olan sevgisinin kaynağını araştırdı. Ekip, Senusilerin Cezayir, Tunus ve Fas'taki temsilcilerini, bölgedeki yayın faaliyetlerini de araştırıyor ve hatta mümkün olursa Senusilerin lideri ile gizli bir antlaşma yapmayı amaçlıyordu (Osm. Belg. Cezayir, 2010: 270-273).

Osmanlı kayıtları 16 Ocak 1912'de Gat Kazası'na bağlı Lat namındaki üç köy ile Tarat mevkiinin aralık ayında Fransızlar tarafından işgal edildiğini bildiriyordu. Kayıtlarda Canet'teki Senusi Zaviyesi'nin kışla haline getirildiği, Canet'te Fransızların 82 hecinli jandarma ile 3 zabıt bulundurduğu, ayrıca Fransızların Tarat'taki buldukları mevkilere 3 saat mesafede Osmanlı Askerlerinin olduğu bildirilmekteydi (BEO 3991/299285/1-2).

Senusilerin Borku'daki zaviyeleri Kiru(Geru), Vaçanga, Tarak, Ain Galakka ve Faya'daydı. Bu zaviyeleri küçük Senusi birlikleri koruyordu. Bunlar genellikle Küfra'den olan Araplardı. Fransızlara karşı artık kabilelere güvenemezken Fransız saldırıları nedeniyle Senusilerin kabileler üzerindeki etkisi azaldı (WO 33/3254, s.21). Hatta Evlad-ı Süleyman kabilesinden olup da Fransızlarla ittifak yapan Şeyh Hamid Abdülcelil liderliğindeki bir kol El Kelek zaviyesine saldırarak Senusilerin 200 devesini gasp etti (WO 33/3254: 17).

1913-1914 yıllarında Senusilerin önemli merkezlerinden olan Tibesti, Borku ve Ennedi Fransız işgalinden kurtarıldı. Bu tarihlerde İtalyanlar ise Trablusgarp ve Fizan'ı işgal etti (Polat, 2015: 202). Senusiler 2 Mart 1916 yılında Fransızların işgalindeki Canet kasabasını geri aldı (Kavas,2011: 55). Nijer'in kuzeyindeki önemli yerel sultanlıklardan Agades 1 Aralık 1916- 3 Mart 1917 tarihleri arasında Fransız işgalinden kurtarıldı (Kavas, 2011: 56). Büyük Sahra'nın en önemli kabilelerinden olan Tevarıklar, 1916-1917 yılları arasında Senusilerin önderliğinde Fransa'ya karşı bağımsızlık hareketi başlattılar ancak başarılı olamadılar (Kavas, 1999: 174). 1917 yılı nisan ayında, Fransız tayyareleri havadan bölgedeki Senusi kuvvetlerini bombalamaktaydı. Aynı zamanda Fransızlar, İtalyanlarla işbirliği yaparak karadan da mücahitlere yönelik saldırılara katılmaktaydı (Tetik, C. II, 2018: 22).

Senusi -İngiltere Mücadelesi

Mısır'ın güvenliği için Senusilerle ilişkilerini iyi tutmak isteyen İngilizler, Senusilerin Mısır'a bir taarruzundan çekindikleri için onlara dost görünerek zaman kazanmak istediler. Bu nedenle İngilizler, Fransa'nın aksine Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Senusilere yönelik bir saldırıya girişmediler (Erkal,1978: 34). Aslında İngilizler Senusi lideri Seyid Ahmed Senusi'yi Mısır'ın Batı sınırı için tehdit olarak görüyordu. Senusilerin Türklerle olan iletişimi ve iş birliği bölgedeki İngilizleri tedirgin ediyordu. Nitekim 30 Ağustos 1914'de Mısır Yüksek Komiseri Vekili Cheetham Osmanlı Devleti'nin

Senusilerin yardımıyla Mısır'ın batı sınırında faaliyette bulunmak istediği yönünde bilgi aldığını bildirdi (Polat, 2015: 203). Seyid Ahmed Senusi ise Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölgeye gelen Osmanlı subaylarıyla geceleri gizlice görüşüyordu. Bu esnada hem İtalyanlarla hem de Fransızlarla savaş halinde olduğundan askerlerine erzak temin edebileceği tek kaynağın Mısır olduğunu biliyordu. Senusiler bu sırada Kuzeyde Sellum'dan Tunus sınırına kadar olan bölgede İtalyanlarla çarpışırken Güneyde ise Vaday sınırında bulunan Fransızların baskısı altındaydı. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin göndereceği erzak ve silahlar gelmeden İngilizlerle ilişkileri bozmak istemiyordu (Cafer el Askeri,2008: 41-42). Senusi liderinin elindeki güçler batıda İtalyanlara, Küfra'nın güneyinde Fransızlara ve doğuda İngilizlere karşı koyabilecek durumda değildi. Senusilerin kaynak temin edecekleri Trablusgarp ve güney yolu kapalıydı. Denizden başka çıkış yolu yoktu fakat denizler de İtilaf donanmalarının kontrolündeydi. Tek kaynak temin edecekleri yer Mısır'dı. Bu nedenle Senusi lideri İngilizlerle işbirliği yapmaya mecbur kalıyordu (Cafer el Askeri,2008: 45-52).

Enver Paşa 4.'üncü ordunun Mısır'a doğudan yapacağı saldırıyı desteklemek üzere Bingazi bölgesinden Şeyh Ahmet Senusi'nin birlikleriyle destek olmasını ve ortak harekât ile İngilizlerin iki ateş arasında bırakılmasını planladı (Pehlivanlı, 2000: 425). Trablusgarp ve bölgedeki senusiler Mısır'a düzenlenecek bir taarruz için büyük öneme sahipti. Bu nedenle Enver Paşa, Yüzbaşı Nuri Bey'i Afrika Gruplar Komutanı olarak görevlendirdi. Nuri Bey, daha önce bölgede savaşmıştı. Nuri Bey, Kuzey Afrika'da Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri ve yerli kuvvetlerin hem İtalyanlara, hem de İngilizlere karşı birlikte yapacakları harekâtı yürütmekle görevlendirildi. Nuri Bey ve heyeti 5 Aralık 1914'te İstanbul'dan Atina'ya oradan da Pire'ye geçti. Pire'de bir kaçakçı gemisine binerek Şubat 1915'te Bingazi'nin Tobruk - Sellum arasında yer alan Derne'de kıyıya çıktı (Cafer el Askeri, 2008: 40-41). Nuri Bey'in yanında Binbaşı Cafer el-Askeri ve 10.000 altın vardı (Karaköse, 2011: 255). Nuri Bey beraberinde getirdiği Osmanlı Padişahı'nın fermanı ile Seyid Ahmet Senusi'ye Bakanlık rütbesinin verildiğini bildirdi. Seyid Ahmet Afrika'da Halife'nin vekili olmak istiyordu. Bu rütbeyi az bulsa da kabul etti (Erdal, 1978: 642). Daha sonra Senusi liderinin bu arzusu yerine getirildi. Bakanlar Kurulu, 22 Haziran 1916 tarihli irade-i seniyye ile Seyid Ahmed Senusi'ye Trablusgarp ve Bingazi havalisi Nâibüs-sultanı unvanı verdi (BOA, MV. 243/55). Böylece Senusi liderinin Osmanlı Padişahının İslam Halifesi olarak İslam Dünyası'ndaki otoritesini onun vekili olarak Kuzey Afrika ülkelerinde temsil etme isteği yerine getirildi (Erdal, 1978: 37).

Sudan'da Darfur Sultanı Ali Dinar'la Osmanlı Devleti'nin ilişkileri de çoğunlukla Seyid Ahmed Senusi ve Senusi'nin yanındaki Türk subayları vasıtasıyla yürütülüyordu. 1915 Mayıs ayında İtalya'nın İtilaf Devletleri

yanında savaşa girmesi, Senusilere karşı İtalya ve İngiltere'nin işbirliği yapması, bölgede Senusilerin hareket alanını daralttı. Aynı anda Hem Fransa, hem İngiltere ve hem de İtalya ile savaş halinde olan Osmanlı-Senusi ittifakı Ali Dinar'a yeterince destek olamadı. Bu durum işgalciler karşısında Ali Dinar hareketinin başarısız olmasına neden oldu (Polat,2015: 221-223). Öte yandan İngiliz raporlarında, 1915 Nisan'ında, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan operasyonların başarılı olması durumunda Arapların kendilerine daha çok katılacağı kaydediliyordu. Bu durumda ise kendilerinin de Senusilere karşı daha güçlü ve sert bir politika izleyebileceği bildiriliyordu. Bölgede Senusilere karşı faaliyette bulunan İngilizlerin 7 Mayıs 1915 tarihli raporunda tedirgin olduğu görülmüştü. İngilizler Senusi liderinin kendilerinin Çanakkale'de zor durumda olduğunu öğrenmiş olmasının muhtemel olduğunu bildiriyordu (IOR/L/PS/20/G89: 15).

Bir Osmanlı denizaltısı 1915 Eylül ayında Port Süleyman'a gelerek Senusi liderine silah, savaş için gıda, para ve nişanlar getirdi. Erkan-ı Umumiye, Nuri Paşa'dan Senusi kuvvetlerinin Mısır sınırına saldırması ve İngilizleri meşgul etmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi (Cafer el Askeri,2008: 57). Mısır'ı yeniden ele geçirmeye yönelik Osmanlı planına göre doğudan Osmanlı ordusu, batıdan Senusi mücahitleri taarruza geçecek ve Mısırlı kabileler ayaklandırılacaktı (Stoddard,2003: 110). İngiliz istihbaratının 26 Mayıs 1915 tarihinde Senusiler hakkında hazırladıkları raporda Senusilerin ve tarikat üyelerinin Mısır ve beyaz insanlar için bir tehdit oluşturmadığı bildirildi (IOR/L/PS/20/G89: 6). Raporun devamında İngilizlerin, Fransa ve İtalya'nın Küfra'ya müdahale etmesini önlediği takdirde Senusilerle ilişkilerin iyi olacağı, çünkü Sudan ve Mısır'da İngiltere'nin buna ihtiyacı olduğu bildirildi. Raporunda ayrıca, Mısır'ın Avrupalılaşmamış halkı üzerinde Senusilerin etkisinin sanılandan daha büyük olduğu bildirildi (IOR/L/PS/20/G89: 8). Raporunda Senusi liderinin Halife olması tezinin de kalabalıklar üzerinde etkili olabileceği belirtiliyordu. Rapora göre; bazı eğitimli Mısırlılar bunu düşünüyor ve Halife'nin Mekke veya Bağdat'ta ikamet etmesi gerektiğine inanıyordu. İngilizler bu gibi propagandalarla Osmanlı- Senusi ittifakını bozmak istiyordu (IOR/L/PS/20/G89: 9).

1915 yılı Kasım ayındaki Senusi harekâtına kadar İngilizlerin Mısır batı sınırında önemli bir askeri kuvveti yoktu. Sınır şehri sayılan Sellum'da 100'den fazla bir Mısır kıyı koruma birliği, bir İngiliz hecin birliği ve küçük bir İngiliz kuvveti vardı (Erkal,1978: 117). Bu esnada Osmanlı subayları, Mısır'da kabilelerin Osmanlı tarafına geçmesi için çalıştılar. Bu vesile ile Mısır'da ayaklanma çıkarmayı, çetelerin Mısır içine girmesini ve çete savaşlarıyla Mısır'da İngilizleri meşgul etmeyi amaçladılar. Seyid Ahmed Senusi vasıtasıyla Batı Mısır'da yaşayan Evladı Ali kabilesiyle bağlantı kuruldu. Bölgedeki kabilelerle bağlantı Senusi zaviyeleri ve üyeleri vasıtasıyla sağlanmaktaydı

(Cafer el Askeri,2008: 53). İskenderiye sahilinden Sellum'a kadar uzanan bölgede yaşayan Evlad-ı Ali Kabilelerinin arasında yaşayan Senusi tarikatının ileri gelenleri Osmanlı'ya önemli hizmetlerde bulundu (Cafer el Askeri,2008: 58). 1915 yazında, Nuri Bey, Cafer el-Askeri ve Süleyman el-Baruni'ye, Seyid Ahmed Senusi'yi Mısır'a saldırma konusunda ikna etme görevi verildi. Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Süveyş üzerinden Mısır'a yapacağı taarruzda, İngilizlerin Süveyş'teki kuvvetlerinin bir kısmını batıya çekmesi öngörüliyordu. Bu suretle Seyid Ahmed Senusi kumandasındaki mücahitlerin Cemal Paşa'nın Süveyş'e yapacağı taarruzu desteklemesini sağlamak amacıyla Mısır'a taarruza geçmesi planlandı. Osmanlı Devleti'nin ısrarıyla Seyid Ahmed 1915 sonbaharında Mısır'a saldırmaya karar verdi (Gedikli, 2011: 71; Stoddard,2003: 91).

Seyid Ahmed Senûsi İngiltere'ye karşı Kasım 1915'te harekete geçerken Alman denizaltıları Türk-Senusi kuvvetlerine destek için bölgedeydi. İngiliz donanmasından Tara Kruvazörü Sellum açıklarında 5 Kasım 1915' da Alman denizaltısı tarafından batırıldı. Denizaltılar Sellum mevkisinde bulunan İngiliz karakol mevzilerini 6 Kasım'da topa tuttular. Limanda demirli iki keşif karakol gemisinden Abbas adlı gambot batırıldı, diğeri ağır hasara uğratıldı. Sellum'da bulunan askerî kıtaların çadırları 15 Kasım'da topa tutuldu. Mısır hududunun 50 mil içerisinde bulunan Barani'deki Zavve Tekkesi'ni 300 Senusi mücahidi 17 Kasım'da ele geçirdi. İlerleyen günlerde Senusi güçleri kışlalara hücum etti. Mısır'a karşı icra edilecek askerî harekât, Cafer Paşa'nın idaresine bırakıldı. Şerif Ahmet ile Nuri Bey, büyük birliklerle beraberdi. Türk-Senusi kuvvetinin bir kısmı Bingazi, Derne ve Tobruk'ta İtalyanlara karşı geride bırakıldı. Savaşın başlarında Senusi mücahitleri ve Türkler, İngilizlere karşı önemli başarılar elde etti (Hüsameddin,1332: 21-22; Ünalp, 2015: 361). Birinci Kanal seferinde mücahitlerin Bingazi bölgesinden yaptıkları taarruz Matruh Kasabası'na kadar ilerledi (Gedikli, 2011: 71).

İngilizler, kendilerine yakın Sudan şeyhleri aracılığıyla Aralık 1915'te Seyid Ahmet Senusi'ye mektup göndererek bazı tekliflerde bulundu. Buna göre, İngilizler, Mısır'ı Osmanlı Ordusuna karşı müdafaa edemeyecek olursa, burasını Senusilere terk edeceklerini ve icap ederse Osmanlı'ya karşı Seyid'in hakkını müdafaa etmek için, harp edeceklerini ve Osmanlı'nın mağlûbiyeti hâlinde, kendisinin sultanlığını tanıyıp Mısır çölünün bir kısmını vermeyi teklif ettiler (Tetik,2018, c. 1: 126).

Nuri Bey ve Cafer Bey Kasım 1915'te Sellum'u ele geçirirken, Batı Sahra'daki Mısırlı garnizonlarının çoğu (Salih Harb'in 145 kişilik birliği dahil olmak üzere) saflarını terk ederek Osmanlı-Senusi kuvvetlerine katıldılar. Mısır'daki bazı İngiliz otoriteleri, bundan dolayı Mısır halkının Senusi savaşılarını kurtarıcı olarak karşılayabileceklerini düşündüler. İngilizler Mısırlıların sadakatine duydukları kuşku, nedeniyle yüzlerce kilometrelik Nil

Vadisi'nde askeri devriyeler bulundurdu. Senusi tarikatının yukarı Mısır'a saldıracağı korkusuyla Asyut ve Minya bölgelerine iki tümen kaydıldılar (Stoddard,2003: 93).

Senusi kuvvetleri Ocak 1916 Vadi-i Macid'deki başarısızlığın ardından Matruh'un güneyindeki Bir-i Tunus'a çekildi. Şubat 1916 İngilizler, dört zırhlı otomobil, iki piyade alayı, bir süvari alayı ve iki seri ateşli sahra topundan oluşan kuvvetleriyle saldırdı. 25-26 Şubat günleri Akâkir'de meydana gelen çarpışmalarda Sünûsî kuvvetleri dağıldı. Nuri Paşa ile Numune Tabur Komutanı Yüzbaşı Emin süvari muharebesinin ardından güvenli bölgeye geçerken, Binbaşı Cafer el-Askerî, Mitralyöz Yüzbaşı Nihad ve Mitralyöz Teğmen Muhtar İngilizlere esir düştü. Dağılan Senusi kuvvetleri ise toplanarak, Sellum yakınındaki Bir-i Var ordugâhına çekildi (Tetik,2018, c. 1: 132- 133).

25-26 Temmuz 1916 tarihinde Sellum'dan harekete geçen bir İngiliz zırhlı otomobil müfrezesi, Bardiya'dan katılan yarım bölüklük İtalyan zırhlı otomobil kuvvetiyle birleşerek Senusilere saldırdı. Sellum tekrar İngilizlerce işgal edildi (Erkal, 1978: 673- 674). Bu sırada Ahmet Senusi ve Nuri Paşa, Mısır cephesinden kuzeydeki sahili takip ederek batıya doğru çekildi. Ahmet Senusi ve Teğmen Salim Sirt (Sirte) Kasabası'nda karargâhını kurdu. Nuri Paşa ve beraberindekiler sahili takip ederek ve Sirt Körfezi'ni geçerek Mısırata Kasabası'na geldi. Nuri Paşa, Trablusgarp bölgesinde çalışmayı ve İtalyanlarla mücadele etmeyi uygun görerek karargâhını da denizaltılar için müsait olan Kasr-ı Ahmed Limanı'na 12 kilometre mesafedeki, Mısırata Kasabası'nda kurdu (Gedikli, 2011: 72).

Seyid İdris, Sellum'un düşmesinden sonraki siyasî gelişmelerden yararlanmak için harekete geçti. İngilizlere ve İtalyanlara Temmuz 1916'da görüşme teklif etti. İngilizler, İtalyanlarla 31 Temmuz 1916 tarihinde yaptıkları bir anlaşmada, birbirlerinden habersiz Senusilerle antlaşma yapmamak, Seyid İdris'i Senusilerin lideri olarak tanımak, fakat hiçbir arazi üzerinde ona kontrol hakkı, bağımsızlık, özerklik vermeme konusunda anlaşmışlardı. Mart 1917 tarihinde Fransa da bu antlaşmaya katıldı. Bu antlaşmaya göre bu devletler birbirleriyle anlaştıktan sonra Senusilerle antlaşma yapabileceklerdi. Her 3 devlet Senusilere karşı kara, hava, deniz güçlerinde iş birliği yapabilecekti (Erkal, 1978: 673; Pritchard,1949: 134). 1917 yılı Nisan ayı ortalarında Senusilerden Seyid İdris ile İngiltere ve İtalya arasında bir antlaşma imzalandı. Seyid Ahmed Senusi ve bazı kabileler bu anlaşmayı tanımayarak savaşıma devam ettiler. 1917 yılı sonunda bölgede yeniden çarpışmalar arttı. İngilizlerle Senusi kuvvetleri arasındaki mücadele savaşın sonuna kadar aralıklarla devam etti (Polat,2015: 212-213; Tetik, C. II, 2018: 21). İdris Senusi, ateşkes antlaşması hükümlerine rağmen, Alman ve Osmanlı danışmanları İngilizlere veya İtalyanlara teslim etmedi. Seyid Ahmed, geçici olarak Bingazi'nin iç taraflarında bulunan tarikat merkezine çekildi (Stoddard,2003: 93).

1911 Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı- Senusi İttifakı

Cezayir 1830'da Fransızlar tarafından işgal edildi. 1881'de Tunus da işgale uğradı. Mısır 1882'de İngilizler tarafından işgalinden sonra Trablusgarp, Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı olarak kaldı. Trablusgarp da sömürgeci bir güç olma yolunda çaba sarf eden İtalya'nın iştahını kabartıyordu.

Senusiler İtalya'nın işgalinden önce Bingazi ve Derne limanları üzerinden dış dünya ile bağlantı kurup ürünlerini bu limanlar üzerinden satıyorlardı. Mısır ile Afrika arasında uzanan Libya çölünü ellerinde tutarak Mısır ile de bağlantılarını devam ettiriyorlardı. İtalya'nın bu limanları işgali Senusileri İtalyanlara karşı çetin bir mücadeleye itti. İtalyanlar bazı Arap kabile liderleri ile Seyid Ahmed Senusi ye bir takım tekliflerde bulundularsa da Ahmet Senusi İtalya'ya bağlı bir beylik durumuna düşmemek için bu teklifleri reddetti (Erdal, 1978: 35). İtalyanlar Senusi liderini elde etmek isterken Senusilerin Halife'ye bağlı olmaları buna engel oldu. Seyid Ahmed Senusi Osmanlı Devleti'ne sadık kalarak İtalya kralının hediyelerini ve Bingazi'de büyük bir zaviye kurma teklifini reddetti (Şıvgın, 1989: 87; Koloğlu, 2008:174).

Hedeflerine ulaşamayan İtalyan işgal orduları 1911 yılı Ekim ayında Trablusgarp sahillerine çıkarma yaptı. İtalyanlar 4 Ekim'de Tobruk, 11 Ekim'de Trablusgarp, 18 Ekim'de Derne, 20 Ekim'de Bingazi ve 21 Ekim'de Homs'u işgal etti. Bu saldırılarda Osmanlı garnizonları sahilden iç bölgelere çekildi (Karaköse, 2010: 20-21). 1911 Trablusgarp savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin Trablus'ta 5000, Berke'de 2000 adamı vardı. 1911 Mayıs ayında İtalyanların subaylar hariç Trablusgarp'ta 3010, Berke'de 1200 adamı vardı. İtalyan seferi kuvvetlerinin 34000 adamı, 6300 atı, 1050 vagonu, 48 sahra topu, 24 dağ topu vardı. Gerektiğinde her türlü ekipmanı gemiyle getirme imkânına sahipti. Birinci Dünya Savaşı başladığında İtalya'nın Libya'daki asker sayısı 60.000'di (Pritchard,1949: 107- 108).

İtalyan saldırısı üzerine Seyid Ahmed Senusi Küfra'da bütün zaviye şeyhlerini toplayarak cihat ilan etti (Kavas,2011: 70). Seyid Ahmed Senusi'nin talimatı ile hareket eden Bingazi'deki Senusi zaviyesi Şeyhi Ahmet-el-İsevi'nin civardaki bütün Senusi zaviyelerini cihada katılmağa davet etmesiyle yerli kabilelerden yüzlerce gönüllü savaşa katıldı (Karaköse,2010: 20-21). Senusilerin liderliğinde bölgedeki tüm kabileler İtalyanlara karşı birleşti. Bölge halkı Senusi tarikatı öncülüğünde Osmanlı birliklerinin yanında İtalyanlara karşı direnişe geçti (Pritchard,1949: 104). Türkler ve Senusiler İtalyanlara karşı direniş için cephele oluşturdu. Bedeviler sömürgeci bir güçten topraklarını korumak için Senusi –Türk ordusuna akın akın katıldı. İtalyanlar bunun üzerine bütün düşmanlıklarını Senusilere yönelttiler (Pritchard,1949: 105-110).

Osmanlı Devleti Senusilerin direnişine destek vermek ve direniş hareketlerini organize etmek için bölgeye gönüllü subaylardan oluşan birlikler gönderdi. Bu askerler, Mısır ve Tunus üzerinden bölgeye intikal etti. Enver Bey'in komutasındaki ilk grup Osmanlı subayı 1911 yılının sonuna doğru Bingazi'ye ulaştı. Mustafa Kemal, Fethi Okyar gibi önemli isimlerin yer aldığı bu subaylar yerli halktan kuvvetler toplayarak eğitti. Osmanlı Meclisinden üç mebus Trablus'tan Ferhad Bey, Trablus'un güneyindeki Cebel-i Nafrusa'dan Süleyman el-Baruni ve Bingazi'den Ömer Mansur Paşa yerel halkı işgale karşı organize etmekle sorumluydu. Süleyman Bey, ilk defa geniş çapta Bedevi gönüllüleri topladı (Stoddard,2003: 81). Sayıları 20.000'i bulan gönüllüler 17 tabur halinde teşkilatlandırıldı (Erkal,1978: 116). Enver Paşa, gönüllü askerlerin, kendilerini, düzenli ordu askerleri gibi hissetmelerini sağladı. Bedeviler arasında büyük Senusi şeyhi Seyid el- Mehdi'nin dirilerek Enver Bey suretinde yeniden cihat için geldiğine dair bir efsane ortaya çıktı (Stoddard,2003: 83). Enver Paşa Libya'da iken Küfra'da Fransızlarla savaşıyan Ahmet Senusi Enver Bey'le irtibat halindeydi Enver Bey kendisine silah, erzak ve bazı hediyeler gönderdi (Koloğlu, 2008:-153-154). Bölge halkı Halife'ye sadıktı ve Enver Paşa Halife'nin damadı olduğu için halktan çok büyük saygı gördü. Yerli halk sel gibi Osmanlı ordusuna katılıyordu. Enver Paşa'ya ve Halife'ye sadık olduklarından Enver Paşa'nın Libya'da bozuk para kıtlığına çözüm bulmak için bastırıldığı kâğıt parayı altın ve gümüş para ile bir tutuyorlardı (Koloğlu,2008: 162). Türk subayların İtalyanların zulmünden ve esaretinden kendilerini kurtarmak için gelmeleri Trablusgarp halkını mutlu etmişti. Bölge halkı Sahile gelerek Türk subaylarını ve denizaltıları ziyaret etmekteydiler (Gedikli, 2011: 95).

Cesur, becerikli ve düşman üzerine tereddüt etmeden saldıran Trablusgarplı mücahitlerin en zayıf tarafları iyi bir askeri eğitim ve disipline sahip olmamalarıydı. Bölgedeki gönüllü birliklerin en önemli sorunu askeri eğitimlerinin eksik olmasıydı. Enver Bey bu sorunu çözmek için bölgede bir Astsubay Okulu açtı. Her bölük için planlanan birer astsubayın yerlilerden özellikle de kabile şeyhlerinin oğullarından yetiştirilerek sağlanmasına karar verildi. Mısırata'da Yüzbaşı Emin komutasında bir Astsubay Okulu açıldı (Erkal,1978: 114-116). Bölgenin önemli ailelerinden 300 gence eğitim verildi. Bunlara İstanbul'dan getirilen silahlar verildi (Pritchard,1949:111). 1912 yılında Enver Bey, 200 genci, Türkiye'deki okullara gönderdi. Bunların çoğu bölgedeki şeyhlerin çocuklarıydı. Bunlar daha sonra dönüp bölgede Senusi lideriyle birlikte mücahitlere önderlik edecekti. Bu öğrencilerden 30'u Harp Okulu'na gönderilirken 20'si piyade, 6'sı Topçu, 4 Süvari sınıfı için eğitim alacaktı. 5 öğrenci tıp, 5 Eczacı, 5 veteriner, 60 astsubay, 15 öğretmen ve diğerleri de silah fabrikaları ve sanat okulunda eğitim alacaktı. Enver Bey daha önce de 60 kişiyi Trablusgarp'tan Türkiye'ye silah tamiri, barut yapımı ve marangozluk

öğrenmeleri için göndermişti (Koloğlu,2008: 170-173). Senusi ordusunda ve sivil idarede çeşitli mevkiler üstlenecek şekilde eğitilmek üzere İstanbul'a gönderilen öğrencilerden otuz kişi 1914 yılında dönerek Seyid Ahmed Senusi'nin kuvvetlerine katıldı (Stoddard,2003: 190).

Bölgede Türk subaylarının önderliğinde Senusilerle Osmanlı Devleti İtalyanlara karşı başarılı bir savunma hattı oluşturdu. İtalyanlara ağır kayıplar vererek sahile hapsetti. Fakat Balkan Savaşı'nın başlaması sebebiyle Osmanlı Devleti İtalya ile Ekim 1912'de Uşi Antlaşması'nı yaparak Libya'dan çekilmek zorunda kaldı. Enver Bey, Cağbûb Zaviyesi'ne gidip Ahmed Senusi'ye Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'tan çekilme sebeplerini anlattı. Seyid Ahmed Senusi antlaşmayı kabul etmeyerek direnmeye devam etti (Azamat, 2009: 527). Senusi lideri İtalyanlardan nefret ediyordu ve kendisi tek başına kalsa da İtalyanlarla savaşmaya devam edeceğini ilan etti (IOR/L/PS/20/G89, s.11).

Uşi Antlaşması'ndan sonra 1912 Aralık-15 Ocak 1913 tarihlerinde Osmanlı askeri ve diğer personeli Trablusgarp ve Bingazi'den çekilirken bazı Türk subayları bölgede kaldı (Tetik, c.I, s. 108). Cağbub'da 4 Türk subayı kalmıştı. Bunlar Niyazi Bey, Züri Bey, Hamdi Bey ve bir doktordu. (IOR/L/PS/20/G89, s.11) Bölgede kalan Türk askerleri yerli halk kuvvetleriyle İtalyanlara karşı mücadeleye devam ettiler. Bölgede kalan Türk er ve subayları, Senusiler Cidabiye urbanından birer kabileye komutan olarak verdiler. Bu erler bu kabileleri, takımlara, bölüklere ayırdılar. İtalyanlara karşı direnişlere katıldılar (Erkal,1978: 110). İttihat ve Terakki yönetimi de Trablusgarp için Mısır, Suriye, Türkiye, Hicaz ve Yakın Doğu'nun birçok yerinde para toplayıp bölgeye gönderdi (Pritchard,1949: 116). Seyid Ahmed Senusi'ye Osmanlı padişahı tarafından 26 Şubat 1913 tarihinde nakit paranın yanı sıra değerli taşlarla süslenmiş kılıç, saat ve bir seccade gönderildi (A. DVN.NMH 37/2/1-2).

Seyid Ahmet Senusi liderindeki mücahitler Osmanlı subaylarının ayrılmasından sonra da önemli başarılar kazandı. General Mombretti kumandasındaki İtalyan ordusunu 16 Mayıs 1913'te ağır bir yenilgiye uğrattı (Azamat, 2009: 527). 1913 yılı Temmuz ayı ortalarında Bingazi'de İtalyanlarla beş gün süren çarpışmalarda, İtalyanlar iki bin ölü, üç dağ topu, bin tüfek ile yüklü miktarda hububat kaybetti. 15-16 Ağustos günlerinde Tobruk'ta, İtalyanların saldırısında yerli kuvvetler önemli başarılar kazandı. Elde edilen başarılar Senusilerin işgale karşı direnişlerini ve morallerini yükseltti. 24 Ekim'de Senusiler, İtalyan işgal güçlerini şiddetli bir hücumla kuzeye doğru 10 kilometre püskürttü (Tetik, c.I: 108-109).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı- Senusi İttifakı

Senusiler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sudan'da Fransa, Berka'da İtalya, Mısır sınırında İngiltere olmak üzere aynı anda 3 büyük sömürgeci güçle savaşmak zorunda kaldı (Pritchard,1949: 127). Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Senusi lider Ahmet Senusi'ye genellikle Trablusgarplı ve Bingazili olan subaylardan oluşan birlikler gönderdi. Meclis-i Ayan üyesi Trablusgarplı Süleyman el-Barunî, sayıları yirmiyi bulan Osmanlı subaylarıyla birlikte İskenderiye üzerinden 16 Eylül 1914'te Sellum'a gitti. Bunlar arasında Emekli Piyade Binbaşı Vasfı, Emekli Topçu Subayı Ahmet Baba, Doktor Yüzbaşı Osman, Kurmay Yüzbaşı Tarık ve diğerleri vardı. Sellum yöresinde bu heyeti kabul eden Senusi lideri bunların bir kısmını Trablusgarp kesiminde bir kısmını da Bingazi bölgesinde İtalyanlara karşı savaşan kabilelerde görevlendirdi. Bu subaylar bölgedeki yerel askerleri eğiterek İtalyanlara karşı mücadele etti (Erkal, 1978: 110). Bu heyetin faaliyetleri İngiliz istihbaratı tarafından da takip edilmekteydi. İngiliz raporlarında bunların amacının İslam birliği canlandırmak ve Senusilere yardım etmek olduğu bildirildi (Polat, 2015: 89).

Sultan Mehmet Reşat'ın İtilaf Devletleri'ne karşı 14 Kasım 1914'te yaptığı cihat çağrısını ilk destekleyenlerden biri Senusi lider Seyid Ahmed oldu. Bölgede mücadele Senusi tarikatı etrafında yürütüldü (Pehlivanlı, 2000: 423). Libya'yı üs olarak kullanan Osmanlı kuvvetleri buradan Afrika'nın diğer bölgelerindeki Müslümanları da Cihad-ı Ekber'e katılmaya davet ettiler (Pehlivanlı, 2000: 425).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölgede görevlendirilen Nuri Bey bölgeye geldikten sonra beraberinde getirdiği harp araç ve gereçleri ile ve silahlarla Senusi ordusunu yeniden teşkilatlandırmaya başladı. Ateş gücüne önem verilerek ağır makineli tüfek ve topçu birlikleri kuruldu. Birer subay komutasında 31 Mayıs 1915'te üç tüfekli bir ağır makineli tüfek kıtası oluşturuldu. 13 Haziran'da dört toplu 109 mevcutlu bir dağ bataryası oluşturuldu. Nuri Bey'in getirdiği silah ve malzeme ile Yüzbaşı Emin komutasında bir Piyade Numune Taburu teşkil edildi. Senusi lideri Seyid Ahmet'in izniyle kurulan bu tabura birkaç Türk eri de eğitici olarak verildi (Erdal, 1978: 111).

Senusi ordusu kabilelere göre düzenlenmişti. Nuri Bey ve beraberindeki Türk subayları bu orduyu yeniden organize etmeye çalıştı. Nuri Bey, Cafer El Askeri'ye Senusi liderinin de onayını alarak nizami kuvvetlerin ve kabilelerin komutanlığını verdi. Senusi kuvvetlerinden çeşitli taburlar oluşturuldu. Bu taburlara verilen Askerî eğitim Türk Ordusundaki gibiydi, emirler de Türkçe veriliyordu. Subayların çoğu ile bir kısım askeri Türk olan Numune Taburu dışında kalan kuvvetlerin tamamı yerli halktı. Birliklerin başında subaylar

ve kabile reisleri veya onların çocukları bulunuyordu. Taburlardaki asker sayısı zamana, ihtiyaca ve duruma göre 300-1000 arasında değişiyordu (Cafer el askeri,2008: 44- 45). Nuri Bey'in ateş gücüne önem veren bu organizasyonu Senusilerden dokuz piyade bir topçu taburu oluşturuldu. Senusi birlikleri Türklerin yardımıyla güçlendi (Erkal,1978: 642). Senusilerin toplam sayıları 10.000 kadardı. 1914 yılı sonunda bunların büyük kısmı Sellum güneyinde Bir-i Vaar ordugâhında bir kısmı da Derne ve Tobruk'ta İtalyan kuvvetleri karşısındaydı (Erkal,1978: 115).

Trablusgarp'a gelen kabilelere Türk subay ve astsubaylar komuta ediyordu. Abidat ve Avagir kabilelerinden 400 mücahide Kızanlıklı Galip, Hassa Derviş kabileleri mücahitlerine Trablusgarplı Teğmen Muhtar, Evlad-ı Ali kabilesi mücahitlerine Astsubay Başçavuş Celal, Bırassa kabilesi mücahitlerine Teğmen Abdullah, Münif kabilesi mücahitlerine Teğmen Tahsin komutan olarak atandı. Makineli tüfek takımına Teğmen Nihat, topçu takımına Astsubay Tefvik komuta ediyordu. Türklerin komutasında gönüllülerden oluşan bu yerel güçlere katılım cihat ilanı ile daha da arttı. Bu kuvvetler askeri esaslara göre organize edildi. Bu yöntemle İtalyanlara karşı direniş her geçen gün daha da artırıldı. İtalyanlar iç bölgelerden çıkararak kıyıdaki birkaç kente hapsedildi. Fizan, Gadames, Nalut İtalyanlardan temizlendi (Erkal,1978: 112- 113).

Osmanlı-Senusi iş birliği çerçevesinde İstanbul'da Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden oluşturulan üç piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek takımı ve bir istihkâm takımından oluşan bir piyade taburu, Alman denizaltısı eşliğinde, iki yelkenli gemi ile Bodrum'dan hareket ederek 22 Ekim 1915'te Sellum batısında karaya çıkarak Sellum yakınlarında Bir-i Vaar yöresinde bulunan Senusi ordugâhına intikal etti. Nuri Bey 24 Ekim'de tabur subaylarını Senusi lideriyle tanıştırdı (Erkal, 1978: 111). Birliklerin cephane ihtiyaçları hat safhadaydı. Bingazi'de bulunan Nuri Bey cephane meselenin çözümü için Cafer el-Askerî'yi Beyrut'a, Muhammed el Cibânî'yi de Pire'ye yolladı. Cafer el-Askerî, hacca giden Senusi tarikatı mensubu iki kişinin yanına katılarak, Senusi liderinin verdiği belgeyle İskenderiye üzerinden Yafa'ya geçip oradan da Kudüs'e vardı. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa ile görüşerek, gıda, donatım, para istedi. Cemal paşa istediği teçhizat, gıda, nakliye araçları ve parayı hazırlattı. Osmanlı idarecilerinin yardımlarıyla iki yüz elli ton kapasiteli bir yelkenli satın alıp Beyrut'tan ayrılıp Sellum'un batısındaki Port Süleyman'da karaya çıkarak Senusilerin karargâhına ulaştı. Cibânî ise Pire'den 300 sandık Gırıra, 50 sandık küçük ve büyük mavzer ile martini tüfek cephanesi getirdi (Tetik, 2018, c. 1: 114; Cafer el askeri, 2008: 47-51).

Albay Miyani komutasındaki İtalyan kuvvetleri 28 Nisan 1915 tarihinde Sirt'in güneyindeki Kerdabiye ve Kasr-ı Buhadi kuyuları yöresindeki içinde Türk subaylarının da olduğu 2000 kişilik Senusi kuvvetlerinin üzerine yürüdü.

İtalyanlar, 29 Nisan'da hiç beklemedikleri bir yenilgi aldı. İtalyanlar, 200'er 18 subay olmak üzere ölü, 400'den fazla yaralı vererek güçlkle Sirt Limanı'na çekildiler ve Sirt'te bulunan suçsuz sivil halkı sebepsiz yere kurşuna dizerek teselli bulmaya çalıştılar. Bu çatışmalarda Senusiler 90 şehit ve 300 yaralı verdi. Ayrıca Mücahitler İtalyanlardan ganimet olarak 12 top, 4 makineli tüfek, çok sayıda cephane, eşya ve erzak ele geçirdi (Erkal, 1978: 636-637).

Cephede bu gelişmeler yaşanırken İngiliz istihbaratı 1915 yılı Mayıs ayında Osmanlı Devleti'nin Senusilere 15.000 Türk Lirası gönderdiği ve her ay da 100.000 lira gönderme sözü verdiğini bildirdi. İtalyan istihbaratı ise Osmanlı Devleti'nin Senusilere 27.000 sterlin gönderdiğini öğrenmişti (Polat, 2015: 206-207). 13 Mayıs 1915 tarihli İngiliz istihbarat raporunda da Sellum ile Pire arasında taşımacılık yapan bir Yunan gemisinin her seyahatinde farklı mürettebat taşıdığı ve Bardiyah Limanı'na para ve yiyecek bıraktığını, İskenderiye'den giden gemilerde Bardiyah Limanı'na 1200 torba un ve pirinç indirmişti (IOR/L/PS/20/G89: 16).

Diğer taraftan Harbiye Nâzırı Enver Paşa, kardeşi Nuri Bey'e Mayıs 1915'te yazdığı mektupta Seyid Ahmed Senusi'ye karşı daima alçakgönüllü ve saygılı olmasını, danışarak iş yapmasını istiyordu. Enver Paşa, Ahmed Senusi'nin yeğeni Seyid İdris'i de ihmal etmemesi hususunda Nuri Bey'i uyardı (Tetik, 2018, c. 1: 117). Osmanlı Harbiye Nezareti'nden Mentеше ve Antalya Mutasarrıflıklarına 8 Haziran 1915 tarihinde çekilen gizli ibareli telgrafta gemilerle Tobruk ve Sellum arasında bulunana Port Süleyman'a çuvallarla malzeme gönderilmesi isteniyordu. Malzemeler kıyıya çıkarıldıktan sonra yerli Araplar vasıtasıyla, Senusi lideri ve Umum Kuvvetleri Kumandanı Nuri Paşa'ya iletilecekti (DH. ŞFR. 53/288/1).

Osmanlı Devleti, bölgede etkinliğini daha da arttırmak için Bingazi ve havalisinde kullanılabilmek ve fahri olmak üzere, Seyid Ahmed Senusi'ye ferik (korgeneral), Seyid Mehmed el-İdris'e mirliva (tuğgeneral), Seyid Rıza'ya miralay (albay), Seyid Safiyüddin'e kaymakam (yarbay) rütbeleri verdi. Ayrıca bu kişilerin padişah yaveri kordonu takabilmelerine dair irade-i seniyye 13 Temmuz 1915'te çıkarıldı. Seyitlere, fahri rütbelerin onayının ardından Eylül 1915'te maaş bağlandı. Seyid Ahmed Senusi'ye 300, Seyid Muhammed el-İdris'e 150, Seyid Rıza'ya 50, Seyid Safiyüddin'e 40, Seyid Muhammed Hilâl, Seyid Ali el-Hafa ve Seyid Muhammed el-Abdullah'a 30 lira aylık verilmesi kararlaştırıldı. Trablusgarp'a gidecek olan denizaltıyla paralar, çeşitli hediyeler, saatler, madalyalar, nişanlar ve ulema cübbeleri Nuri Paşa'ya gönderildi. (Tetik, 2018, c. 1: 120-122). Bu sırada, İngiliz raporlarında Senusilerin İtalyanlardan nefret ettiği ve Çanakkale Cephesi'nde İtalyan askerlerin bulunmasının Mısırlılar ve Senusilerin İngilizlere karşı tutumunu değiştireceği ve Mısır ve Kuzey Afrika halklarının fanatikliğini artıracığı bildiriliyordu (IOR/L/PS/20/G89: 9).

Eylül 1914 - Nisan 1915 tarihleri arasında İtalyanlar Trablusgarp çevresi ve Fizan bölgesinden çıkartılırken 1915'te Mısır sınırından ilerleyen İngiliz birlikleriyle de çarpışmalar devam etti. Bu esnada Büyük Sahrâ'da Fransızların işgalindeki Canet Kasabası 2 Mart 1916'da geri alındı. İtalyanların Fizan'dan çıkarılmasından sonra Trablusgarp bölgesinde Senusilerin mücadelesi arttı (Kavas, 2009, c. 36: 536; Erkal,1978: 635). 28 Temmuz 1915 tarihine kadar Mısırata çevresi İtalyanlardan tamamen temizlendi. Mısırata dolaylarındaki çatışmalarda İtalyanlar 1000'i aşkın ölü ile beraber çok sayıda silah, cephane ve erzakı da ganimet olarak bıraktı. İtalyanların Libya'da uğradığı hezimet İtalyan kamuoyunda hayal kırıklığı yarattı (Erkal,1978: 640).

Nuri Paşa 1917 yılı mart ayında Libya'daki Tarhuna, Ramazan Şitevi ve Senusiler gibi tüm Müslüman grupları barıştırmak ve birleştirmek için gayret gösterdi. Nuri Paşa bu gruplar arasındaki düşmanlığı sona erdirmeye başarılı oldu. Süleyman Baruni ise Dağlı kabilelerle sahilde yaşayan kabileleri birleştirmek için çalıştı. Amacı en batıdaki İtalyan garnizonu olan Zuara'yı ele geçirmektir. Baruni Güney Tunus'a gönderdiği mektupta kendisinin Trablus Valisi olarak atandığını ve Türk bayrağını eski Osmanlı topraklarının tamamında yeniden dalgalandıracağını bildirdi (IOR/L/PS/10/657: Arap Bülten 23 Mart 1917 s.45).

Nuri Paşa, 25 Nisan 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği raporda Kuzey Afrika Müslümanlarının Halife'nin her emrini yapmaya hazır olduğunu, gerekli silahların temin edilmesi halinde Tunus, Cezayir ve Mısır'ın da aynen Trablusgarp halkı gibi mücadeleye katılacağını bildirdi. Nuri Paşa, Seyid Ahmed Senusi'nin bir seneden beri kendisine yardım edilmediğinden dolayı Vahat ve Sive'yi terk etmek zorunda kaldığını, denizaltıların düzensiz ve seyrek geldiklerini, dört beş denizaltıyla birden yapılacak mühimmat sevkini, Tunus ve Cezayir'i dahi kurtarabileceğini bildirdi (Tetik, C. II, 2018: 19). 1917 yılı Haziran ayı başında Harbiye Dairesi'nden verilen cevapta, İstanbul'dan 100 sandık büyük çaplı mavzer, 100 sandık Gırra, 66 sandık küçük çaplı İtalyan fişeği, Avusturya'dan 134 sandık küçük çaplı İtalyan ve 400 sandık büyük çaplı İtalyan fişeğinin Pola'daki sevk memurluğuna gönderildiği bildirildi.

1917 yılı Nisan ayında, İtalyanlar, her biri 12 bomba taşıyan kuvvetli tayyareleriyle Zanzur, Zaviye ve civarını bombalamaktaydı. Bunların verdirdikleri zayıf halkın moralini bozdu. 1917 yılı nisan ayında çok kıt silah ve cephaneye Trablusgarp'ta İtalyanlarla mücadele sürdürüldü. İtalyanlardan, 30 bine yakın silah ganimet olarak alındı. Bunların arasında 12'si kullanılabilir durumda olan 20 dağ ve sahra topu, 5 makineli tüfek vardı (Tetik, C. II, 2018: 20-22).

Enver Paşa'nın emriyle Yusuf Şetvan Bey Bingazi'ye giderek Seyid Ahmet Senusi'yi bir Alman denizaltısıyla İstanbul'a getirdi. Seyid Ahmet

Senusi 31 Ağustos 1918'de İstanbul'a gelişinin ikinci günü VI. Mehmed'in (Vahdeddin) Eyüp Sultan'da yapılan kılıç kuşanma merasiminde yeni padişaha kılıç kuşattı, kendisine vezirlik pâyesi ve paşa rütbesi verildi. Seyid Ahmet Senusi'nin Suriye'ye giderek Arapları, Halife lehine İngilizlerden ayırması amaçlanıyordu. Sultan Reşad'ın vefatı ve harbin birdenbire bitmesi nedeniyle bu faaliyeti yerine getiremedi (Tansu, 2011: 134; Azamat, 2009:528).

İtalyanlar 1926 yılı Şubat ayında Cağbûb'u, 1931 yılı Ocak ayında Küfra'yı işgal etti. Libya topraklarında Senûsilerin önde gelen isimlerinden Ömer el-Muhtâr, İtalyanlar tarafından yakalanıp 1931 yılı Eylül ayında idam edilinceye kadar büyük bir mücadele verdi. İtalyanlar Senusilerin merkezi Küfra'ya işgal ettiklerinde ölümlere dahi işkence yaptılar. Askerlerin kadınların ırzına geçmelerine izin verdiler (Kavas, 2009: 536; Cafer el Askeri,2008: 54).

SONUÇ

Dünyada sömürgecilik faaliyetlerini yürüten güçler Kuzey Afrika topraklarını da ele geçirmeye çalıştı. Bölge ilk önce dünyada bu tür yayılmacılık faaliyetlerini başlatan Portekiz ve İspanya'nın saldırı ve işgallerine maruz kaldı. Bu saldırılara karşı Osmanlı Devleti'nin de desteğiyle Anadolu'dan gelen levantler bölge halkına yardım etti. İşgalci güçler bölgeden uzaklaştırıldı. Bölge halkı uzun yıllar Osmanlı Devleti egemenliğinde huzurlu bir yaşam sürdü.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Kuzey Afrika toprakları yeniden sömürgeci güçlerin saldırı ve istilalarına maruz kaldı. Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmesine ve birçok sorunla mücadele etmesine rağmen bu tür istila hareketlerine karşı bölge halkını yalnız bırakmadı. Bölgede Senusi tarikatı öncülüğünde emperyalist güçlere karşı direnen mücahitlere bütün imkânlarını kullanarak yardım etti. Osmanlı subaylarının danışmanlığı ve öncülüğünde bölge halkından oluşturulan mücahit birlikleri vatanlarını savunarak sömürge güçlerine karşı beklemedikleri bir direniş gösterdi. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği subayların eğitim ve organizasyonu sayesinde bölge halkından oluşturulan mücahit birlikleri, emperyalist güçlere karşı düzenli askeri birlikler gibi direniş gösterdi. Bölge halkının en önemli sorunu olan modern silah ve mühimmat ihtiyacı da deniz altılarla ve imkanlar dahilinde gemilerle İstanbul'dan bölgeye ulaştırıldı.

Fransa'nın Sahra'dan, İtalya'nın Trablusgarp'tan, İngiltere'nin de Mısır üzerinden yaptığı saldırılar ve sömürgeleştirme faaliyetleri, Kuzey Afrika'daki Müslüman kabileleri vatanlarını savunmak için Senusi-Osmanlı ittifakı altında bir araya getirdi. Bu ittifak altında aynı anda dünyanın en büyük 3 sömürgeci gücüyle mücadele etmek zorunda kaldılar. Sömürgeci güçler de kendi aralarında

yaptıkları antlaşmalar ile bölgedeki direnişi kırmak ve bölgeyi sömürgeleştirmek için birlikte hareket ettiler. Sömürgeci güçler direnişler nedeniyle uzun süre sahilde saplanıp kaldı ve iç kesimlere doğru işgalleri genişletemedi. Bu durumu aşmak için İngiltere, İtalya ve Fransa bölgede Osmanlı Devleti ve müttefiki olan Senusilere karşı ittifak antlaşmaları imzalayarak saldırılarını ve işgal faaliyetlerini birbirleriyle koordineli olarak yürüttüler. Bu güçler bir yandan da bölgedeki direnişi zayıflatmak için mahalli sultanlıkların Osmanlı Devleti ve Senusilerle ittifak yapmasını engellemeye, bölge halkının Senusilere olan katılımını engellemeye yönelik faaliyetler yürüttü. Senusi tarikatının direnişini kırmak için tarikat lideri Şeyh Ahmet Senusi'ye karşı yeğeni İdris Senusi'yi Senusilerin lideri olarak tanıdılar.

Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşması'yla bölgeyi askeri olarak boşaltmak zorunda kaldıktan sonra da bölgede Türk subaylarının yetiştirdiği Senusi mücahitleri aralıklarla da olsa uzun yıllar yayılcı güçlere karşı direnişlerini sürdürdüler. Bu direnişler Libya bağımsızlığını kazanıncaya kadar devam etti.

KAYNAKÇA**Osmanlı Arşiv Belgeleri**

A. DVN. NMH. 37/2/1

BEO 3991/299285/1-2

DH. ŞFR. 41/248/1

DH.ŞFR. 53/288/1

MV.243/55

Y. PRK.EŞA.12/22/1

İngiltere Arşiv Belgeleri

Indian Papers

IOR/L/PS/10/657 Arap Bülten 23 Mart 1917 Sayı: 45.

IOR/L/PS/20/G89

War Office Papers

WO 33/3254

WO 106/1531 Senusi History, 1882-1905

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

BOA (2010), **Osmanlı Belgelerinde Cezayir**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, , C. II, Ankara.

Diğer Kaynaklar

Artuç, Nevzat (2013), **İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslâm Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senusi İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul.

Azamat, Nihat (2009), “**Seyid Ahmed eş-Şerîf b. Muhammed eş-Şerîf b. Muhammed b. Ali es-Senusi**”, DİA., İstanbul, C.36, ss. 527-529.

el- Askerî, Cafer (2008), **İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli**, (Hazırlayan: Necdet Fethi Safvet, Tercüme: Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul.

El-Müeyyed, Sadık (2008) , **Afrika Sahra-yı Kebiri'nde Seyahat Bir Osmanlı Zabitanın Büyük Sahra'da Seyahati**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul .

Engin, Vahdettin (2007), **II. Abdülhamit ve Dış Politika**, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Erdal, Şükrü (1978), **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Cilt Hicaz, Asir, Yemen, Cepheleri ve Libya Hareketi 1914-1918**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Hüsameddin, (R. 1332-M. 1916), **Senusiler ve Garbi Mısır** (Eser Karargâhı Umumi İstihbarat Şubesi'ne Erkan-ı Harbiye-i Bahriye'den Memur Hüsameddin tarafından Times gazetesinin Harp Tarihi'nden tercüme edilmiştir), Matbaa-i Amire, İstanbul.

Karaköse, Necdet (2011), “**Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa(Killigil)**”, Tarihîn Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 6, ss.251-282.

Gedikli, Yusuf (2011), **Tırablusgarp Cephesi Hatıraları**, Paraf Yayınları, İstanbul.

Karaköse, Nejdettin(2010), **Askeri, Siyasi Ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil)**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Kavas, Ahmet (2009), **Senusi Muhammed Bin Ali**, TDİA., cilt: 36; İstanbul, ss.529- 530

Kavas, Ahmet (2009), **Senusi**, TDİA., cilt: 36;İstanbul, ss.529- 534

Kavas, Ahmet (2000), “**Osmanlı-Tibu Münasebetleri Büyük Sahra'da Reşade (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması**”, İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 4, İstanbul, ss. 69-103.

Kavas, Ahmet(1999), “**Büyük Sahra'da Gat Kazası'nın Kurulması ve Osmanlı-Tevarik Münasebetleri**”, İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 3, İstanbul, ss. 171-195.

- Kavas, Ahmet (2011), “**Trablusgarp Savaşı: Osmanlı Ordusunun Senusiye Hareketi İle Müşterek Savaşı**”, Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balan Savaşları Sempozyumu, 16-18 Mayıs, İzmir, TTK Yayınları, ss.49-75
- Koloğlu, Orhan (2008), **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, Truva Yayınları, İstanbul.
- Moreau, Marie-Odille (2011), “**Ottoman Resistance During The Turkish – Italian War**”, Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balan Savaşları Sempozyumu, 16-18 Mayıs, İzmir, TTK Yayınları, ss.77-83.
- Özköse, Kadir (2013), “**Osmanlı Devleti İle Senusiye Tarikatı Arasındaki İlişkiler**”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: I, S. 2, ss.11-39.
- Pehlivanlı, Hamit (2000), “**Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika’da (1914-1918)**”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XVI, Sayı 47, Ankara, ss.421-440.
- Polat, Ü. Gülsüm (2015), Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Pritchard, E. E.Evans (1949), **The Sanusi of Cyrenaica**, Oxford at the Clarendon Press.
- Stoddard, Philip H. (2003), **Teşkilatı Mahsusa**, Arma Yayınları, İstanbul.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi (1325), **Senusîler**, İkdam Matbaası, İstanbul.
- Şıvgın, Hale (1989), **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Turan Tufan ve Turan Esin Tüylü (2011), **Libya’nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusîlik, Türk-Senusî Ve Türkiye Libya İlişkileri**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 19, Güz, ss. 190-206
- Tansu, Samih Nafiz (2011), **İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-I Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk**, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünalp, F.Rezzan (2015), “**Birinci Dünya Savaşı’nda Trablusgarp/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’da Yürüttüğü Askerî Faaliyetler**”, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum, İstanbul, 20-21 Kasım 2014, Bildiriler, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, ss.337-380.
- Wherry, E. M., S.M. Zwemer, C.G. Mylrea(1911), **Islam and missions** : being papers read at the Second Missionary Conference on behalf of the Mohammedan World at Lucknow, January 23-28, 1911, Fleming H. Revell Company, Londra ve Edinburgh.

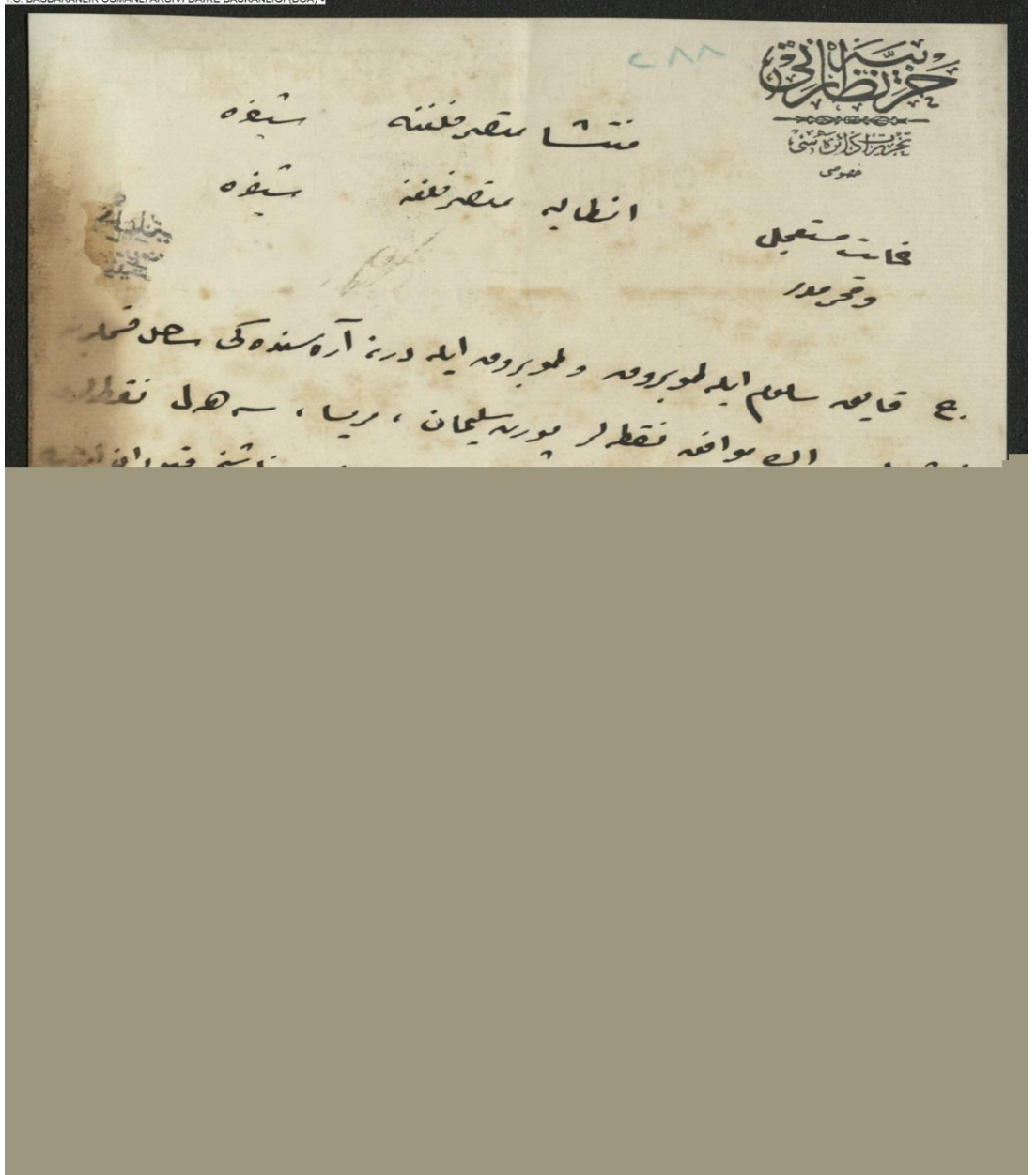
Yazıcı, Nesimi (1994), “Layihalar Işığında II. Abdülhamid Dönemi’nde Libya Üzerine Bazı Gözlemler”, Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 47-84.

Ekler

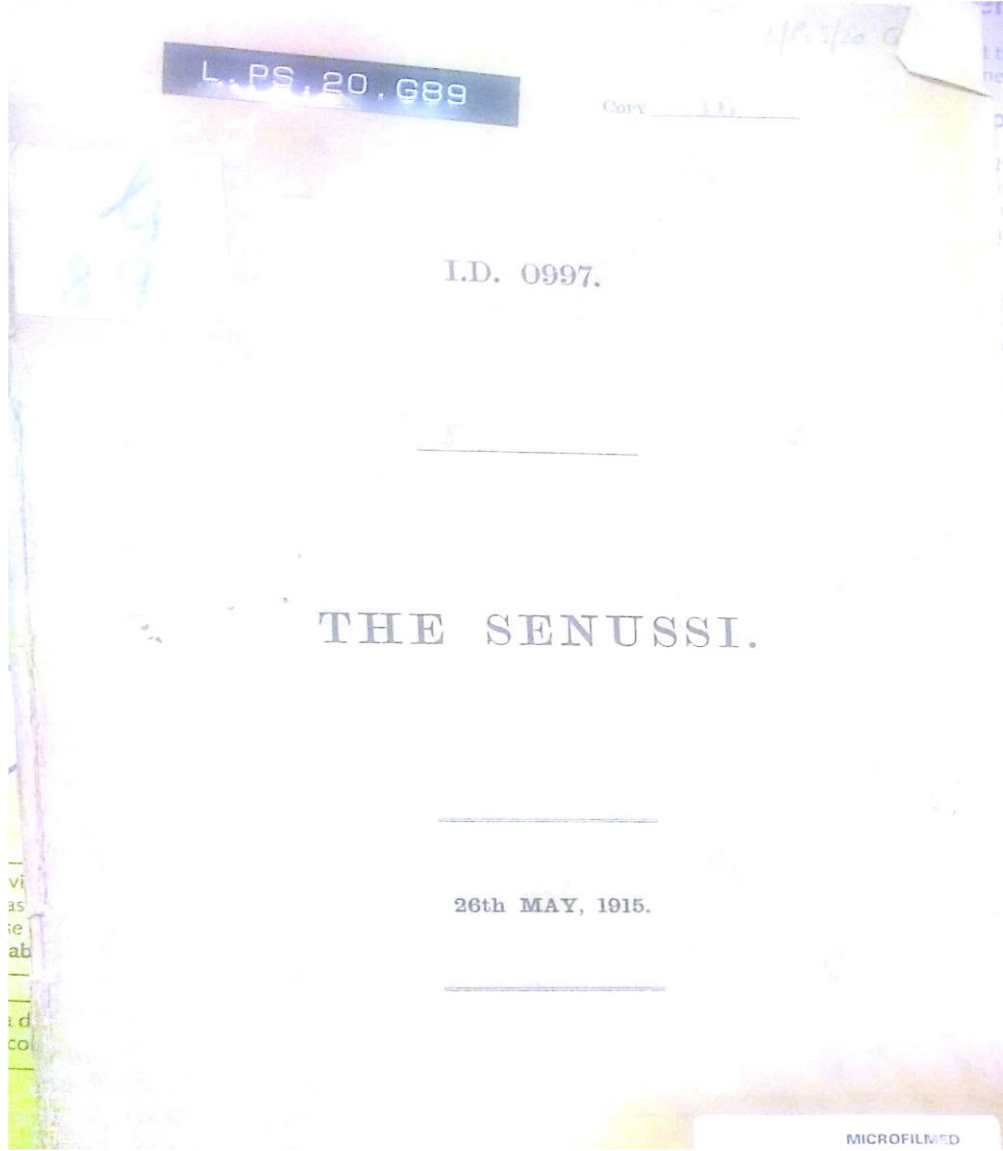
Ek.1- Seyid Ahmed Senusi ‘ye Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Naib-i Sultan unvanı Verildiğine Dair İrade-i Seniyye (BOA, MV. 243/55)

Ek.2- Harbiye Nezareti'nin Mentеше ve Antalya Mutasarrıflıklarına Şeyh Seyid Ahmed Senusi ve Nuri Paşa'ya Çuvallarla Malzeme Göndermeleri İçin Çektiđi Şifreli Telgraf.(BOA,DH.ŞFR. 5288/1)

Ek.3- İngilizlerin Senusilerle ilgili Hazırladığı 26 Mayıs 1915 Tarihli İstihbarat Raporu

Kaynak: IOR/L /PS/20/G89